

Verő Mária

Back Bernát, gyűjtő és mecénás

Back Bernát egyike a 19. század utolsó évtizedeitől fel-
lendülő magyar gazdaság jellemző, bár kevésbé ismert
szereplőinek. Amint az alábbi rövid áttekintésből lát-
ható, azt is jellemzőnek mondhatjuk, hogy pályafutá-
sát nemcsak gazdasági eredmények és közéleti ese-
mények világítják meg, hanem ahhoz a nem csekély
számú csoporthoz tartozott, amelynek érdeklődése a
kultúra, elsősorban a képzőművészet területére is ki-
terjedt. Vagyonának nem csekély részét nagy körülte-
kintéssel szervezett gyűjteménygyarapításra fordította.¹

1871. november 4-én született egy morvaországi ere-
detű zsidó családban, amely a 19. század közepe táján
költözött Bécsbe és Magyarországra. Apja Nyitra me-
gyei birtokosként tűnik fel, 1888-tól kezdve mint magyar
nemes a begavári előnevet használta. Nagybátyja, Her-
mann, 1848-tól Győrben malmot üzemeltetett, amely-
ből aztán a Győri Kecsés és Ostyagyár alakult. Back Ber-
nát Bécsben folytatott közgazdasági tanulmányokat,
de aktív élete a Back Bernát és fiai Szegedi Gőzmalom
és Vízvezető Rt. tulajdonosaként nagyrészt Szeged-
hez kötődik (a névben szereplő Bernát egyébként nem
rá, hanem nagyapjára utal). Továbbá alapítója és társ-
elnöke volt a Vidéki Malomiparosok Országos Egye-
sületének, elnöke a Szeged-Csongrádi Takarékpénz-
tárnak, a Közraktár és Malomipar Rt.-nek, a Szegedi
Kenderfonógyár Rt.-nek – a felsorolás nem teljes. Az
első világháborúban tartalékos hadnagyként a fron-
ton szolgált, ahol több kitüntetést kapott.² Alapítója

és szervezője volt 1919-ben a Horthy Miklós budapesti
bevonulását anyagilag támogató Antiboldsevista Co-
mitének. 1924-től kormányfőtanácsos és németalföldi
konzul, 1927 és 1939 között felsőházi tag (1. kép). Előbb a
szegedi Fenyő téren volt lakása, majd 1920-tól a Sebes-
tyén Endre által tervezett, mára átépített, Arany János
utcai házba költözött (2. kép). Mint felsőházi tagnak,
Budapesten, az Olasz fasorban – ma Szilágyi Erzsébet
fasorban – is volt lakása. 1944-ben szegedi malmát a
bombázások elpusztították, ekkor végleg Budapestre
költözött. A 20. század elején a *Magyar Iparban* publi-
kált, 1900-ban Szegeden jelent meg Engel Lajos nyom-
dájában *Lisztkivitelünk és az őrlési forgalom* című műve,
1921-től a *Pester Lloyd*-ban jelentek meg írásai. A száraz
életrajzi adatok mellett munkásságát és érdeklődését a
csak részben rekonstruálható, nagyjából kétszáz körüli
tételt kitevő egykori műgyűjteménye jellemzi,³ amely-
nek ismert darabjai ma részben közgyűjteményekben,
részben magángyűjteményekben vannak.⁴

A gyűjtemény

Szegeden 1878-ban Irányi Sándor rajztanár nyitotta meg
az első képtárat. Az itt kiállított képek nem mondhatók
jelentősnek, két év múlva, a városból való távozása-
kor a tulajdonos magával is vitte őket.⁵ Back Bernát a

1 Tanulmányomban őrzési hely és jelzetek nélkül hivatkozom azokra a családi dokumentumokra, iratokra és levelekre, amelyeket a leszármazottak szíveségéből ismerhettem meg. A pótolhatatlan források és fényképek felhasználásának engedélyezéséért Kamlah Jánosnak szeretnék köszönetet mondani.

2 Már 1915 júniusában érdeklődött Sigmund Röhrer, hogy bevonult-e. Erre 1916 februárjában került sor, decemberben került a frontra, több kitüntetést kapott. *Délmagyarország*, 1917. január 3. 5; 1917. április 13. 5; 1917. november 17. 6.

3 A gyűjteményhez rövid bibliográfia: TAKÁCS Gábor: *Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig. Bibliográfiai lexikon*. Budapest, Kieselbach Galéria, 2012. 59.

4 A gyűjteménnyel kapcsolatos iratok – levelek és számlák – Back Bernát leszármazottjainak tulajdonában. Ahol nem jelzem külön, ott ezekre az iratokra hivatkozom.

5 SZELESI Zoltán: Szeged képzőművészete. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1972–1973. 2. sz. 30.

1. Back Bernát 1927 körül magántulajdon (Fotó: Halmi)

századfordulón kezdett műalkotásokat gyűjteni. Tudjuk, hogy tervezte a gyűjtemény egyben tartását és látogathatóvá tételét: a szegedi Kárász utca 5. szám alatti Eisenstädter-ház első emeletén akarta a nyilvánosságnak bemutatni.⁶ A célnak megfelelő épület vagy épületrész kialakításához 1915-ben Carl Stöhr müncheni építész-től kért tanácsokat.⁷ Végül 1917-ben a Szegedi Műbarátok Körének szervezésében ki is állította műgyűjtése addigi eredményét – a katalógushoz Móra Ferenc írta a bevezetőt.⁸ Az első világháború vége felé, nem utolsósorban a román csapatok előrenyomulása miatt, a gyűjtemény budapesti múzeumnál történő biztonságba helyezését tervezte.⁹ 1919. február 8-án Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum főigazgatója értesítette a huszonhárom ládányi festmény és szobor sértetlen érkezéséről.¹⁰ Egy évvel később Back Bernát azt kérte, hogy a ládákat a Szépművészeti Múzeumban Petrovics Elek főigazgatónak adják át.¹¹ Ettől kezdve a szobrászati gyűjtemény a Régi Szoborgyűjtemény 1921-ben megnyílt első állandó kiállításának fontos és állandó része volt (3. kép), a festmények legjelentősebb darabjai szintén a Régi Képtár állandó kiállításában kaptak helyet.¹² 1938-ban újabb tárlat nyílt Szegeden a Back Bernátnál maradt és újabban vásárolt, illetve a Szépművészeti Múzeumtól visszakért műtárgyakból,¹³ de a korábban tervezett Back Múzeum megvalósítása ekkor már nem volt napirenden.

Több jellegzetes műtárgycsoportot különíthetünk el a gyűjteményben: középkori festményeket és szobrokat – közöttük két teljes szárnyasoltárt –, 17–18. századi festményeket, köztük van Dyck, Murillo, Raeburn, Canaletto képeit, magyar festményeket és iparművészeti tárgyakat.¹⁴ Back Bernát érdeklődése a régi művészetek

6 *Délmagyarország*, 1912. szeptember 27. 4.

7 Julius Böhrer 1915. szeptember 29-i levelében van szó arról, hogy a tervezett „múzeum” tetőmegoldásához kérjen tanácsot Back számára a műkereskedő. Carl Stöhr (1859–1931) a kor neves bajor építész és építési vállalkozója volt. 1915. november 30-i levelében azt írja Böhrer, hogy az épülő tetőmegoldás biztosan örömet fog szerezni Backnak.

8 A Szegedi Műbarátok köre 1917 áprilisában alakult: *Délmagyarország*, 1917. április 17. 6. A kiállítás katalógusa LUGOSI DÖME: *Back Bernát kép- és szoborgyűjteménye. Szegedi Műbarátok körének kiállítása. Kiállítási katalógus.* Szeged, A Szegedi Műbarátok köre, 1917.

9 1918. december 17-én Mihalik József a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége nevében segítséget ígért Backnak a gyűjtemény menekítéséhez. 1919. március 30-án írt a *Délmagyarország* arról a rendeletről, amely szerint a ferencesek és Back Bernát műkincseit leltárba kell venni, erre a feladatra Móra Ferencet, Joachim Ferencet és Csányi Mátyást jelölték ki. Szalay Jánosnak a *Délmagyarország* 1969. március 14-i számában közölt – tendenciózusan torzított – írása ezt egész másképp írja le. Lásd még: SZELESI 1972–1973. (ld. 5. j.) 108.

10 1919. február 8. Fejérpataky főigazgató levele a ládák érkezéséről.

11 1920. április 16. Back Bernát kéri a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját, hogy a huszonhárom láda műtárgyat adja át a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának, Petrovics Eleknek.

12 1920. november 11-én kelt levelében (Szépművészeti Múzeum, Irattár 262/1920) Petrovics felsorolja a kiállított műveket: a három van Dyck, Magnasco, Moroni, Raeburn képei mellé rövidesen Cesare da Sesto, Bonifazio Veronese, Bartolomeo Veneziano, Pieter Nolpe és Friedrich Pacher képe is a kiállításba kerül, a Modern Képtárban lesz a Waldmüller-portré, a szobrok pedig a rövidesen megnyíló Szoborkiállításban. A Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium államtitkára 1921. március 31-én köszönte meg Back nagyvonalú gesztusát.

13 Back 1936. január 15-én kérte Csányi Dénes főigazgatót, hogy küldje vissza Szegedre a ki nem állított műveket, ahol július 23-án nyílik a kiállítás. *Délmagyarország*, 1938. július 10. 7–8; a július 23-i szám (3.) is megemlékezik a megnyitóról.

14 Ez utóbbiak azonosítása a fennmaradt iratok alapján szinte lehetetlen, mivel elsősorban Back Bernát otthonának berendezéséül szolgáltak, és nem szerepeltek a különféle listákon.

2. Back Bernát szegedi lakásának szalonja, a falon Franz Stuck és Pieter de Neyn festménye magántulajdon

és műalkotások iránt nyilván családi hagyományon alapult. Egy kis méretű képpel kapcsolatban – Egbert van Heemskerck *Falusi zsánerjelenete* a 17. század végéről¹⁵ – megjegyzi, hogy „apámtól örökölttem” (*von meinem Vater geerbt*). 1911 elején a szegedi sajtó többször tudósított arról, hogy Back Bernát művészeti kérdésekről tartott előadásokat a Szegedi Képzőművészeti Egyesületben.¹⁶ Az alábbiakban e csoportosításnak megfelelően ismertetem a gyűjtemény egységeit és kiemelkedő darabjait.

Tiroli gótikus táblaképek és oltárok

A levelezésből, feljegyzésekből úgy tűnik, hogy Back különösen intenzív érdeklődést tanúsított a középkori, mindenekelőtt a tiroli eredetű műtárgyak iránt, amelyeket nem ritkán személyesen kutatót fel, és részben a helyszínen vásárolt. Ismeretes, hogy 1907 nyarán In-nichenben (San Candido) nyaralt, ahol egy Jakob Troyer nevű földművestől 2000 koronáért sikerült egy Friedrich

15 A kép a BAV 45. képaucióján (1978. május) szerepelt. 111. tétel, *Konyhabelső alakokkal*.

16 A *Délmagyarország* 1910. november 13-án írt arról, hogy a szegedi művésztelepen a Szegedi Művészeti Egyesület alelnökéként tartott Back Bernát előadást a flamand festészet fejlődéséről, 1910. de-

cember 13. és 1911. február 22. között az Uránia Színházban tartott négyrészes előadás-sorozatot vetített és mozgó képekkel szintén a flamand festészetéről, a február 24-i (1–2.) és 25-i (1–2.) lapszámban *Művészet és esztétika* címmel jelent meg írása.

3. A Szépművészeti Múzeum Régi Szoborgyűjteményének 1921-ben megnyílt állandó kiállítása (Back Bernát gyűjteményéből a hinterkirchi oltár és egy késő gótikus Madonna)
Budapest, Szépművészeti Múzeum, Régi Szoborgyűjtemény

Pachernek tulajdonított szárnyasoltár-töredéket vásárolni; mozgó szárny festett, külső oldalán *Krisztus pokolraszállásának*, a belső oldalon a *Keresztlevételnek* töredékes, faragott jelenetével. Az oltár az 1480-as években készült, más darabját mindeddig nem azonosították. Az eladó szerint egy panzendorfi kápolnából származott¹⁷ (4. kép).

A műtárgy megvásárlása és Magyarországra hozatala az osztrák műemlékvédők köreiben nagy port kavart. Közvetlenül a vásárlást követően bíróságon támadták meg a vételt, és a per egészen Bécsig gyűrűzött.¹⁸ A Back számára kedvező ötödik ítélet kimondta, hogy már csak azért sem volt jogtalan a vétel, mert az osztrák állam a korábban neki felajánlott képre nem tartott

igényt. A per az osztrák jogászok körében is érdeklődést váltott ki. Paul von Grabmeyer ügyvéd az ítélet meghozatala után szabadkozott az iratok késedelmes küldéséért, amelynek okát is megjelölte: ügyvédtársai is olvasni akarták azokat.¹⁹ Az ügy visszhangját jól mutatja a *Neues Wiener Tagblatt* 1908. július 24-i cikke, amelynek szerzője a magyarok iránti nem csekély lenézéssel azt írja, hogy az osztrák művészet emlékei inkább olyan külföldi múzeumokba kerüljenek, mint a müncheni vagy nürnbergi, semhogy „belföldre”, Bukovinába vagy Galíciába vigyék azokat.

Az oltártábláról 1909 végén Friedrich Wolff, Michael Pacher monográfusa²⁰ kért fotót, 1910 januárjában jelzi, hogy a tisztítás utáni állapotról is szeretne képet ter-

17 Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, ltsz. 76.9. Friedrich Pacherről újabban: Lukás MADERBACHER: Friedrich Pacher. In: *Michael Pacher und sein Kreis. Ein Tiroler Künstler der Spätgotik, 1498–1998*. Hg. von Artur ROSENAUER–Cornelia PLIEGER–Leo ANDERGASSEN. Ausstellungskatalog, Augustiner-Chorherrenstift, Neustift, 1998. Bozen, Südtiroler Kulturinstitut, 1998. 225–228. A vásárlás adatai későbbi periratból derülnek ki, nincsenek ezzel kapcsolatos feljegyzések Backtól.

18 A silliani kerületi bíróságra érkezett feljelentés. Az 1907. július 25-én tartott tárgyaláson Backot dr. Paul von Grabmeyer bozeni ügyvéd képviselte. A per egészen a bécsi legfelsőbb bíróságig jutott, amely 1908. február 15-én kelt ítéletével Back javára döntött. Az ítéletet ez év április 23-án az innsbrucki bíróság is kihirdette.

19 Grabmeyer 1908. július 20-i levele.

20 Friedrich WOLFF: *Michael Pacher*, I. Berlin, Stoedtner, 1909.

4. Friedrich Pacher: *Krisztus pokolraszállása* magántulajdon

6. A montani Segítőszentek-oltár (1909) (Reprodukció)

5. A montani Szt. István-kápolna a Segítőszentek-oltárral (1909) Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv, L 3390-D

7. Az oltár középképe magántulajdon

8. A szárnyak restaurált(?) külső oldala magántulajdon

vezett publikációjához.²¹ Eszerint a vétel után közvetlenül restaurálták is a képet.²² Az oltárszárnyat az újabb szakirodalom is Friedrich Pacher és műhelyének alkotásai között tartja számon.²³ Back Bernát műtárgyainak 1918-as Budapestre menekítése után a Szépművészeti Múzeum kiállítására került, végül 1976-ban megvásárolta azt a múzeum.

1908-ban Back Bernát újabb jelentős műtárgyat, egy a *Segítőszentek* tiszteletére állított szárnyasoltárt vásá-

rolt Tirolban.²⁴ Az eredetileg Obermontaniban (Montani di Sopra), a vár alatt fekvő, de a várhoz tartozó Szent István-kápolna jobb oldali mellékoltáraként felállított oltárt a lienzi Ambros Rohracher műkereskedőn keresztül szerezte meg²⁵ (5. kép). A kápolna oltáira a környék monográfusa, Karl Atz már 1889-ben felhívta a figyelmet,²⁶ majd 1909-es könyvében az egyik oltár eladását is konstata²⁷ (6. kép). Az 1491-ből való főoltár és a Mária Magdolna tiszteletére állított má-

21 1910. január 10-i levél: ebből értesülünk a korábbi leveléről is, amely nem maradt fenn.

22 1921. június 18-án Petrovics Elek levelében értesítette Backot, hogy a Budapestre szállításkor, illetve a ládában való tároláskor a kép kettéhasadt, ekkor ismét restaurálni kellett.

23 Otto PÄCHT: *Österreichische Tafelmalerei der Gotik*. Augsburg, Filser, 1929. 78; Elisabeth HERZIG: *Friedrich Pacher und sein Kreis. Studien zu einer Monographie*. Wien, Universität Wien, 1973 (disszertáció, kézirat). 69, 73, 126.

24 Most: Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, ltsz. 76.10. Az oltárról a legutóbbi művészettörténeti értékelés: Leo ANDERGASSEN: *Renaissancealtäre und Epitaphien in Tirol*. (Schlern-Schriften, 325.)

Innsbruck, Wagner, 2007. 55–56.

25 Back Bernát feljegyzése szerint a vételár – restaurálással együtt – 5500 márkát tett ki, tehát az oltár 4500 márkába került. A „darstellend Maria und die 12 Nothelfer” feljegyzésre nincs magyarázat: Mária nem szerepel az oltáron. („Altar aus der Schlosskapelle in Obermontan / darstellend Maria und die 12 Nothelfer / gekauft im Jahre 1908 / Preis mit Restauriren 5500 Mark.”)

26 Idézi: Josef WEINGARTNER: *Die Kunstdenkmäler Südtirols*, II. Bozen mit Umgebung, Unterland, Burggrafenamt, Vintschgau. Bearbeitet von Josef RINGLER. Innsbruck–Wien–München, Tyrolia Verlag, 1961⁴. 251.

27 Karl ATZ: *Kunstgeschichte von Tirol und Vorarlberg*. Innsbruck, Wagner, 1909². 744.

sik mellékoltár a bozeni (Bolzano) városi múzeumba került²⁸ (9. kép).

Az oltárok szétszóródásának története mögött az áll, hogy 1840-ben a várat régi tulajdonosai eladták. Az új birtokos, Jakob Stocker, a 20. század első évében fiára hagyta. 1908-ban Johann Stocker a birtokot Martin Riano Graf von Hülstnek adta el.²⁹ Azt nem tudjuk biztosan, hogy a régi vagy az új tulajdonos volt-e az oltár áruba bocsátója, csak sejthetjük, hogy talán még az előbbi, mivel a vár 1840-es adásvételi szerződésének kivonatát is mellékeltek, nyilván az oltár tulajdonjogának igazolásául.³⁰ Ennek ellenére az ügy a helyi lakosok felháborodását váltotta ki,³¹ amelynek hangjai a Ferenc Ferdinánd katonai kancelláriáján belül működő műemlékvédelmi hivatalig és a sajtóig is eljutottak. A trónörökös levélben tudakolta a kereskedőtől, hogy kinek adta el az oltárt,³² a *Zentralkommission* folyóiratban pedig közlemény jelent meg ezzel kapcsolatban,³³ de perre ezúttal nem került sor – talán éppen a Pacher-tábla miatt indított bírósági eljárás sikertelenségén okulva.

Urbach Zsuzsa kutatásai szerint³⁴ a kápolna két mellékoltára 1752-ig a latschi (Laces) *Spitalkirchében* állt,³⁵ ennek a templomnak a barokk berendezése miatt kerültek át a közeli várkápolnába. A szárnyasoltár csak festett táblákból áll, nyitott állapotban a középképen hat szent alakjával (Dorottya, Miklós, Katalin, Borbála, Lénárd és Margit) (8. kép), a szárnyakon táblánként figurapárral (Balázs–Erasmus, Cyriacus–Kristóf, Achatius–György, Pantaleon–Vitus). Csukott állapotban a szárnyakon Szent Kristófnak és Szent Katalinnak az alakja látható. A predellát egy negyvennapos búcsú elnyerésére buzdító imaszöveg alkotja, amelynek kagylódíszes íve belenyúl a középképhez.

9. A montani Mária Magdolna-oltár, Bozen, Stadtmuseum

28 LEO ANDERGASSEN: *Montani. Kapelle St. Stephan, Obermontani, Unter-montani.* (Burgen, 9.) Regensburg, Schnell & Steiner, 2011. 34 (a főoltár múzeumba kerülése: 1943).

29 Uo. 4–5.

30 A kivonat a hagyatékban, amely a vár tartozékának mondja a kápolnát és külön említi annak felszerelését is.

31 Erről – műemlékvédelmi törvényt sürgetve –: „Zum Kapitel Heimatschutz. Schon wiederum ist Tirol um ein altes Kunstwerk ärmer geworden. Der bauerliche Besitzer des Schlosses Obermontani im Vintschgau verkaufte einen wertvollen gotischen Flügelaltar aus der zum Schlosse gehörigen St. Stephanskapelle an den Antiquar Ambros Rohrer in Lienz. Genannter hatte nichts eiligeres zu tun, als den Altar, den er bei Nacht und Nebel von seinem bisherigen Standorte heimlich entfernt hatte, ins Ausland zu verkaufen. Derselbe ist daher für unser Vaterland unrettbar verloren. Angesichts solcher Vorkommnisse erheben wir neuerdings laut den Ruf nach einem Heimatschutz-Gesetz, damit endlich dieser Verschleppung heimischer Kunst ins Ausland Einhalt getan werde. Es ist die höchste

Zeit, denn Vieles ist nicht mehr zu verlieren.“ *Der Sammler, Blätter für tirolische Heimatkunde und Heimatschutz*, 2. 1908. 7–8. (April–Mai) 176.

32 Ferdinand Alexander Brosch, Ferenc Ferdinánd szárnysegédjének levele valószínűleg Ambros Rohrerhez, 1908. május 25-én.

33 „Obermontani, Schloßkapelle, Flügelaltar. Konserv. Innerhofer berichtet, daß der Altar (Fig. 12), welcher sich als Erzeugnis der nordtirolischen Kunst aus dem zweiten oder dritten Jahrzehnt des XVI. Jhs. darstellt und schon infolge der Mischung von spätgotischen Stilelementen mit Ornamenten der Renaissance von großem kunstgeschichtlichen Interesse ist, an einen Antiquar veräußert und von diesem trotz der sofort behördlicherseits eingeleiteten Schritte in das Ausland verkauft wurde.“ *Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 8. 1909. 41–42. hasáb.

34 URBACH Zsuzsa: *Der Latscher Nothelfer-Altar. Verloren und wiedergefunden.* *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum*, 81. 2001. 73–91.

35 A templom ma is a helyén álló főoltára Jörg Lederer műhelyének alkotása.

A montani oltár közvetlenül a megvásárlás után Münchenbe, August Kraus „Kunstmaler und Gemälde-Restaurator”³⁶ műhelyébe került, aki október végén számlázta a restaurálás költségeit és a keretmű festésének összegét.³⁷ A restaurálás az 1909-ben készült fotók tanúsága szerint kiterjedt és jelentős mértékű beavatkozás volt:³⁸ az oromzatban és az oltárszekrény oldalán lévő áttört faragványon kívül a predella hiányzó jobb oldalának pótlása ekkor készült. A fotók alapján a festmények állapota nem értékelhető.

A Szegedre érkezett, restaurált oltár történetét még néhány évig élénk levelezés kíséri: Back Bernát az oltár mesterét szeretne volna megtudni, az osztrák műemlékvédelem pedig az oltár visszaszerzésén fáradozott kitartóan.³⁹ 1909 elején Back Bernát a festő kilétét illetően a berlini *Königliche Museennél*, személy szerint Max Friedländernél érdeklődött. Friedländer véleménye szerint nem lehet Hans Pleydenwurff nürnbergi műhelyének alkotása, inkább a Reichenhallból a müncheni képtárba került, 1521-es évszámot viselő oltár⁴⁰ környezetében keresné a mesterét⁴¹ (10. kép). A két montani mellékoltár – a *Mária Magdolna-* és a *Segítőszentek*-oltára – a legutóbbi művészettörténeti meghatározások szerint Svábföldön készült, az 1520-as években, azonos műhelyben. A festőt általában a Jörg Lederer kaufbeuereni szobrásszal kapcsolatosan emlegetett, az ő oltárain *Fassmerként*, festőként közreműködő Jörg Mackkal azonosítják.⁴² Az oltár az 1917-es szegedi kiállításon

szerepelt,⁴³ de nem került a Szépművészeti Múzeum állandó kiállítására, ezért 1936-ban visszakérte Back,⁴⁴ és a gyűjtemény 1938-as bemutatóján ismét látható volt Szegeden.⁴⁵

Állapotával kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szárnyak mindkét oldalának előrajzra emlékeztető képeit nem tudjuk megnyugtatóan értelmezni. A korábban említett 1909-es fotókon a középkép és a szárnyak állapota hasonló: sérült festékréteg fedi őket. Egyetlen támpont van a táblák jelen állapotával kapcsolatban: Back feljegyzése szerint a második világháború idején budapesti, Olasz fasori lakásában megégett az oltár,⁴⁶ és talán egy fel nem jegyzett, rosszul sikerült restaurálás eredménye lehet az erősen átdogozottnak tűnő mostani állapot. Az 1990-es évek végén a múzeumban végzett vizsgálatok azt igazolták, hogy a szárnyakon valójában nem eredeti előrajzot látunk, hanem a teljesen elpusztult festményeket pótolták ilyen módon (8. kép). Ez a nehezen értékelhető állapot az oka, hogy kiállításokon is alig szerepelt.⁴⁷ 1938 és 1951 között a gyűjtő szegedi, majd budapesti lakásában őrizte a művet,⁴⁸ majd a Szépművészeti Múzeumba került előbb letétként, végül 1976-ban ezt is megvásárolta az állam.

1909 nyarán még egy szárnyasoltárt vásárolt Tirolban Back Bernát. Egy kis hegyi falu, a Langtauffer (Vallelunga)-völgyben fekvő Hinterkirch Szent Miklós-templomának főoltáráról van szó, amelyet helyéről már korábban eltávolítottak.⁴⁹ Erre az eseményre

36 München, Georgenstrasse 5/1, Gartengebäude.

37 A számla (1908. október 26.) a hagyatékban. A restaurálás 900 márkába, a keret igazítása és festése 150 márkába került, a járulékos költség 13,91 márka, ez összesen 1063,91 márka.

38 A templomhajót a csukott oltárral ábrázoló kép a bécsi Bundesdenkmalamt fotótárában található, ez nyilván a Zentralkommission kiadványában közölt, nyitott oltárt ábrázoló képpel egy időben készült. *Mitteilungen* 1909. (ld. 33. j.) 41–42. hasáb, 12. kép.

39 A levelezésben ennek nincs nyoma, csak egy feljegyzés utal a trónörökös kezdeményezésére.

40 München, Bayerisches Nationalmuseum, Inv. R 17. Véleményem szerint ez a meghatározás ma is megfontolandó.

41 Back levelének kéziratát nem maradt fenn, csak Max Friedländer, a kiváló német művészettörténész választát ismerjük, aki ekkor a Gemäldegalerieben dolgozott, és egyúttal a Graphische Sammlung igazgatója is volt.

42 Erich Egg: *Gotik in Tirol. Die Flügelaltäre*. Innsbruck, Haymon, 1985. 387. Urbach Zsuzsa a Dürer-körben keresi mesterét. URBACH 2001. (ld. 34. j.) 88–89. A Szépművészeti Múzeum katalógusában Urbach Zsuzsa szükségével „Master of the Fourteen Auxiliary Saints and the Magdalene Altarpiece in Latsch” illeti. *Museum of Fine Arts Budapest. Old Masters' Gallery. Summary Catalogue*, III. *German, Austrian, Bohemian and British Paintings*. Ed. by Ildikó EMBER–Imre TAKÁCS. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2003. 82. Legutóbb ismét a Lederer-műhely körében dolgozó festő munkájaként határozták meg

mesterét, a Jörg Mack név nem feltétlenül tartható. ANDERGASSEN 2007. (ld. 24. j.) 55–56.

43 LUCOSI 1917. (ld. 8. j.) No. 46.

44 Back Bernát levelének másolata Csánky Déneshez, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójához 1936. január 15. A később kézzel hozzáfírt megjegyzések szerint a „Salon”-ba került.

45 *A Szegedi Képzőművés Céh Egyházművészeti és Világi képzőművészeti kiállításának képes tárgymutatója*. Bev. GENAL Tibor. Kiállítási katalógus. Szeged, Szegedi Képzőművés Céh, 1938. No. 10.

46 Back Bernát 1942. február 25-i listája. Egy Back Bernát fia, Károly által aláírt szegedi jegyzőkönyv szerint, amelyet a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztérium képviselői előtt vettek fel, 1945 nyarán látta a budapesti lakást, amely teljesen kiégett.

47 1967-ben kiállítva: Sz. ESZLÁRY Éva–MOJZER Miklós: *Ismeretlen mesterművek. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban*. Kiállítási katalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1967. 6. (Dürer hatása alatt); ill. VERŐ MÁRIA: *Gótikus szobrok*. Kiállítási vezető. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1999.

48 1951. június 16-án szállították be a múzeumba az előző évben 6833/1950 számon védett műalkotást. Oltványi Imre főigazgató 444/1951 számú letéti szerződése a Szépművészeti Múzeum Irattárában.

49 Szépművészeti Múzeum, Régi Szoborgyűjtemény, Itsz. 76.9. Legutóbb: VERŐ MÁRIA: Jörg Lederer: Szárnyasoltár. In: *A Szépművészeti Múzeum. Remekművek az ókortól napjainkig*. Szerk. CZÉRE Andrea. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. No. 33.

vagy az új főoltár felállításakor, a 19. század elején, vagy – és ez valószínűbb – a szentély meghosszabbításakor, 1890-ben került sor.⁵⁰ Az oltár előbb a közeli Schleisenben (Clusio) élő, Anton von Porta aranyműveshez került, akitől aztán Back 20 000 koronáért megvette. Az adásvétel bizonylatát az oltár fotójának hátoldalára írták, amely felvétel jól datált állapotdokumentum is egyben⁵¹ (12. kép). Az 1909-es felvétel (11. kép), majd egy későbbi, 1917-ből való fotó komoly eltéréseket mutat (13. kép). A szekrény közepén álló szobor időközben kicserélődött. A magyarázatot ismerjük: az oltár szekrényének eredeti középsőszobrát csak évekkel később, 1913-ban tudta megszerezni a gyűjtő.⁵²

Az osztrák műemlékvédelem ezúttal is ébernek bizonyult: alig egy hónappal a számla dátuma után, október 20-án már érdeklődtek a *Zentralkommission* emberei Backnál, hogy Szegeden óhajtja-e az oltárt őrizni, vagy hajlandó lenne-e azt eladni Bécsbe vagy esetleg a császárság másik városába, s ha igen, milyen áron.⁵³ A levélre Back Bernát december 7-én válaszolt,⁵⁴ amelynek tartalmáról az újabb bécsi levélből értesülünk: a gyűjtő késznek mutatkozott a Kunsthistorisches Museumban letétként kiállítani.⁵⁵ Ezt ott azért is fontosnak tartották, mert megfogalmazásuk szerint így „egy olyan alkotás, amelyet valószínűleg Ausztriában Ausztria számára alkottak, végre hazai környezetbe kerül”.⁵⁶ 1910. január 29-én Ferenc Ferdinánd trónörökös műemléki

hivatala roppant udvarias, már-már hízelgő levelet küldött a szegedi gyűjtőnek, amelynek lényege az átadás időpontjának tudakolása volt.⁵⁷ A levél hangnemének helyes megválasztására az ügyvel kapcsolatos aktához fűzött utasításában Ferenc Ferdinánd maga hívta fel a figyelmet.⁵⁸ Back Bernát válasza sajnos ismét hiányzik,⁵⁹ de rövidesen Weckbecker báró arról értesítette, hogy a császári fegyver- és iparművészeti gyűjtemények igazgatója, Julius von Schlosser⁶⁰ kapott megbízást az átvételre.⁶¹ Néhány nappal később Schlosser nevében dr. H. J. Hermann múzeumi őr jelentkezett,⁶² de itt vége szakadt a levelezésnek. Nem tudjuk, mi lehetett az oka annak, hogy egyetlen további nyom sincs az ügyben. A tiroli oltár mindenestre Szegeden maradt.

Az érdeklődés azonban továbbra is megmaradt az oltár iránt, amely időközben kiegészült a szekrény Madonna-szobrával.⁶³ 1915-ben előbb Friedrich Dörnhöffer, a müncheni képtár igazgatója köszönte meg az oltárról küldött fotókat,⁶⁴ majd néhány hónap múlva Julius Böhler müncheni műkereskedő és Sigmund Röhrer közvetítésével Berlinből, Wilhelm von Bodétól érkezett a kérdés: hajlandó-e a hinterkirchi oltárt a Deutsches Museumnak eladni⁶⁵ (15a–b kép). Back udvariasan, de határozottan visszautasította a kérést: személyes érzelmek kötik az oltárhoz, és csak akkor adná el, ha számára hasonló jelentőségű műtárggyal tudnák pótolni – írta. Egyébként ígéretet tett rá, hogy

50 WEINGARTNER 1961. (ld. 26. j.) 129.

51 Dátuma 1909. szeptember 4.

52 1913. április 21-i levél Anton Portától és fivéréától: 3500 koronáért szereztek meg a *Madonnát* a templomból – bár Back kész lett volna 5000 koronát fizetni – ehhez jön még a közvetítői díj (1000 korona), és a templom számára a szoborért cserébe faragtatott figura néhány száz koronás költsége. Egy boríték van még a hagyatékban Krispin Lederle hinterkirchi „Expositur” (nem plébánia rangú egyházközség lelkésze) részére, rajta ceruzával „Mittelfigur” – 1912. december? Nyilván a korábbi felzúdulások – főként az obermontani oltár vásárlása miatt – arra készítették Back Bernátot, hogy Innsbruckból engedélyt kérjen a megfelelő hatóságtól a szobor megvásárlására (ennek másolata a Back-hagyatékban, 1913. július 17-i dátummal). A korábban a szekrényben álló, talán szintén késő középkori Madonna-szobor további sorsáról nem tudunk, az iratokból az sem derül ki, hogy a fényképen az oltár tetején álló két barokk szobor a gyűjtőhöz került-e.

53 A *Zentralkommission* fejléces papírján, „Z. 4958 ex 1909.” hivatkozási számmal. Az elnök nevében aláíró személy neve olvashatatlan.

54 A levél nincs meg, csak utalásból tudunk róla.

55 A *Zentralkommission* fejléces papírján, „Z. 5735 ex 1909.” hivatkozási számmal, 1910. január 23-án. Ezt az elnök nevében „Jacoby” írta alá.

56 „[...] ein Kunstwerk, das anscheinend in Oesterreich für Oesterreich geschaffen wurde, in ein Milieu käme, das ihm wesensverwandt ist, und indem es umso kräftiger und fruchtbringender wirken würde.”

57 A levél hivatkozási száma „Z.171.” „Seine Exzellenz der mit der Verwaltung der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiser-

hauses betraute Herr Oberkämmerer haben nicht verfehlt, Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät diesfalls alleruntertänigst Meldung zu erstatten und haben Seine Majestät von Ihrer patriotischen Absicht mit Interesse huldvollst Kenntnis zu nehmen geruht.” A levél aláírója Wilhelm Freiherr von Weckbecker, aki 1898 óta állandó hivatalnok volt az Oberstkammeramtban. Theodor BRÜCKLER: *Thronfolger Franz Ferdinand als Denkmalpfleger. Die „Kunstakten” der Militärkanzlei im Österreichischen Staatsarchiv (Kriegsarchiv)*. (Studien zu Denkmalschutz und Denkmalpflege, 20.) Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2009, 603.

58 Uo. 89. KNr. 10.

59 1910. február 8-án írta.

60 1866–1938, osztrák művészettörténész, Alois Riegl és Max Dvořák mellett a bécsi művészettörténeti iskola kiemelkedő képviselője. 1901 és 1922 között vezette a császári gyűjtemények fegyver- és iparművészeti gyűjteményét.

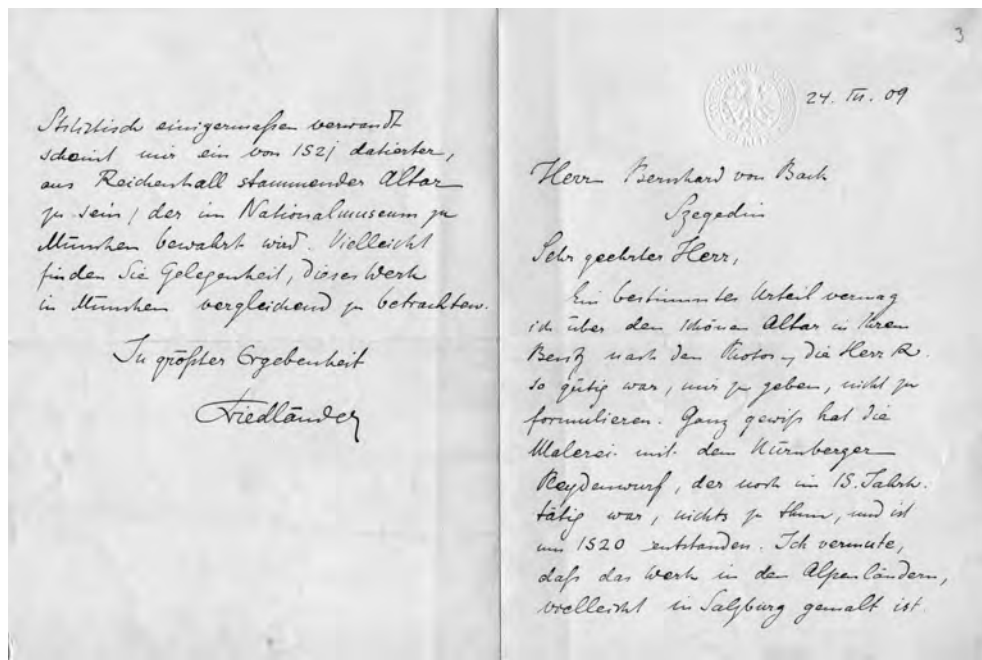
61 Hivatkozási száma „Z.457” 1910. február 12.

62 „Direction der Sammlungen von Waffen und Kunstindustriellen Gegenständen des Allerhöchsten Kaiserhauses” fejléccel, 1910. február 18.

63 Az eredetileg ott álló, talán középkori szobor sorsáról nem tudunk.

64 München, 1915. február 12. Vele a Waldmüller-portré meghiúsult eladásával is kapcsolatban állt Back.

65 Berlin, 1915. július 3. Az oltárnak Berlinbe való közvetítése Julius Böhler müncheni műkereskedő útján történt. 1915. április 13-i levélében Böhler fotót kér az oltárról, egyúttal 35-40 000 márkára értékelte, és elmondja, hogy az oltár eladása esetén az újonnan alapított berlini Deutsches Museumba kerülne.

10. Max Friedländer levele, 1909 március
magántulajdon

11. A hinterkirchi oltár adásvételi fotójának elődala
magántulajdon

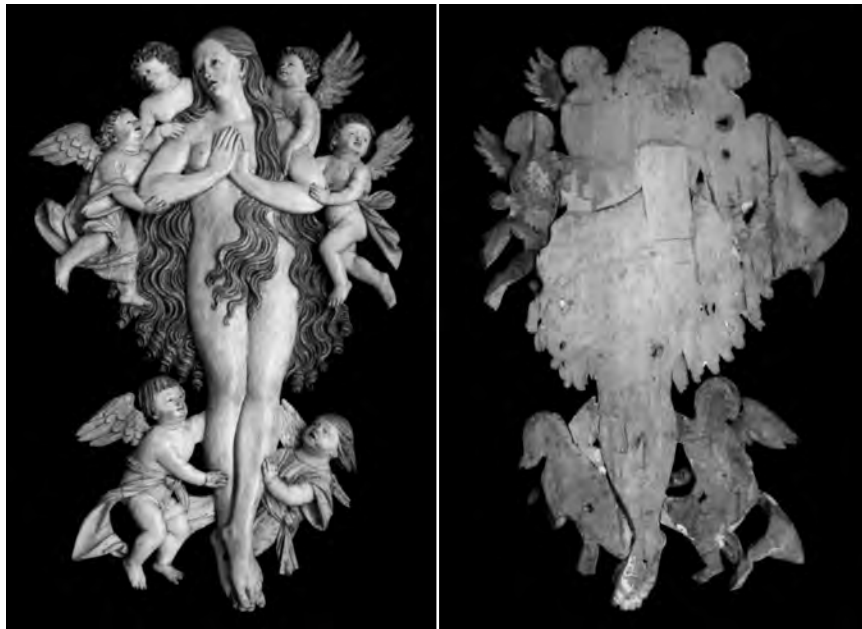
ute, des 1. ten Septem ber 1904 haben wir den
 unsterblichen Altar an Herrn Bernhard von
 Backe um den Betrag von zwanzig tausend Kronen
 verkauft und zwei hundert Kronen als Anzahl-
 ung erhalten. Der Rest des Kaufpreises ist bei
 Aushändigung des Altars ausgezahlt. —
 Malo des 1. ten Septem ber
 Bestzahlung erhalten
 Malo d. 4. Sept. 1909.
 Florin u. Peter
 v. Porten

v. Porten
 Florin u. Peter

12. A hinterkirchi oltár adásvételei fotójának hátoldala magántulajdon

13. Az oltár restaurálás után magántulajdon (Fotó: Magyar Filmiroda, 1930)

14. A „megújított” oltárszárny elő- és hátoldala
(Fotó: Boros Ildikó, 1999)

nem viszi az oltárt a monarchia határain túlra.⁶⁶ Ezt követően – már az első világháború zajlik – megszűntek a külföldi múzeumok vásárlási megkeresései, és rövidesen a Szépművészeti Múzeumba került az oltár, előbb letétként, majd 1976 óta törzsgyűjteményi darabként.

A hinterkirchi oltár karéjosan záródó szekrényében három szobor áll külön fülkékben: középen *Mária a Gyermekekkel* (eredetileg hasonlóan Lederer stubeni oltárához⁶⁷ angyalok tartottak koronát Mária feje fölött, a figurák rögzítésének nyoma a szekrény hátfalán jól látható), jobbán Szent Miklós, balján Mária Magdolna. A szárnyak belső oldala a szentek életének egy-egy jelenetét bemutató dombormű. A szárnyak külső oldalán az *Angyali üdvözlés*et ábrázoló festmény van, míg a középen félkörösen kiemelkedő predellát *Mária utolsó imájának* háromcsoportos domborműve díszíti. Az oltár szekré-

nyének hátoldalán számos „hic fuit”-felirat, a predellán, a domborművek mögött, „Grebner” (Grubner?) név betűi olvashatók.

Az oltárt Georg Schuster müncheni szobrász – maga is jelentős gyűjtő és műkereskedő – műhelyében restaurálták.⁶⁸ Ennek a beavatkozásnak mértékére az 1909-es és a későbbi fotók összevetésével derült fény: a Dürer B 121-es metszete alapján faragott *Mária Magdolna mennybeemelése* jelenetnél az első fotón lepel fedi a szent testét. Ezt a restauráláskor eltávolították, és a Dürer-metszet alapján Schuster újrafaragta a ruhátlan testet⁶⁹ (14. kép). Más példáit is ismerjük annak, hogy a 17–18. században a ruhátlan nőalakokat valamilyen technikával elfedték vagy eltávolították az oltárokról. 1752-ben Tilman Riemenschneider münsterstadti főoltárának Mária Magdolna-főalakja esett áldozatul a barokk prüdériának.⁷⁰

66 Csak a töredékes levélfogalmazvány van meg, dátum nélkül.

67 Hildebrand DUSLER: Jörg Lederer. Ein Allgäuer Bildschnitzer der Spätgotik. Werkkat. von Theodor MÜLLER–Alfred SCHÄDLER. (Allgäuer Heimatbücher, 66.) Kempten, Verlag für Heimatpflege, 1963. A52, 93. kép.

68 Ezt Back Bernátnak Theodor Müllerhez írt 1929. április 16-i leveléből tudjuk. Georg Schuster (1869–1937), aki szobrász, restaurátor és időnként kereskedő is volt, jelentős német szobrászati gyűjteménnyel is rendelkezett, amelyet 1938-ban Julius Böhlernél árvereztek: Hubert

WILM–Hans BUCHHEIT–Julius BÖHLER: *Sammlung Georg Schuster*. München, Böhlér, 1938. Back Bernát több szobrot vásárolt tőle.

69 A montani kápolnából származó, szintén Dürer metszete nyomán festett *Mária Magdolna*-oltárral ugyanez történt: ezen mind a mai napig látható az utólag ráfestett ruházat.

70 Rainer KAHNSNITZ: *Tilman Riemenschneider. Zwei Figurengruppen unter dem Kreuz Christi*. (Patrimonia, 106.) München–Berlin, Bayerisches Nationalmuseum–Kulturstiftung der Länder, 1997. 18.

16. Biberachi mester: *Mettercia* magántulajdon

A hinterkirchi oltár első művészettörténeti értékelését Theodor Müllernek köszönhetjük. A fiatal müncheni művészettörténész 1929 áprilisában, Erdélybe utazva látta Budapesten az oltárt, júliusi levelében már utalt rá, hogy Jörg Lederer művének tartja.⁷¹ Az oltár festett, külső szárnyképeinek mesterét mindaddig nem azonosították, de biztosan nem azonos a montani oltár festőjével.⁷² Müller 1932-ben, Jörg Lederer kaufbeureni szobrász működéséről szóló tanulmányában részletesen ismertette a művet, és 1515 körülre datálva elhelyezte a Lederer-œuvre-ben.⁷³ A 16. század első felében dolgozó, termékeny délnémet „oltárkiadó” – amint Baxandall szellemesen nevezte őt⁷⁴ – alkotásai főleg a protestantizmus képrombolása által nem érintett Tirolban maradtak fenn.⁷⁵

Az 1917-es katalógusban szerepel egy közelebről meg nem nevezett, 1400 körüli táblakép, amelyről a későbbiekben nincs említés.⁷⁶ A lienzi Ambros Rohrachert kereskedőtől Back szinte minden évben vásárolt Tirolból való műtárgyat. 1910-ben 700 márkáért egy *Mária halálát* ábrázoló domborművet, 1914-ben a „kis Pietàt” 300 koronáért, 1916-ban 1000 koronáért egy *Krisztus keresztleveletét* ábrázoló alkotást.

A *Mária halálát* ábrázoló dombormű egykor egy kisebb oltár predellájában lehetett.⁷⁷ A kompozíció központi figurája az ágyban fekvő Mária, akit karakteres arcú apostolok csoportja vesz körül. Mivel öt apostol hiányzik, azok nyilván külön faragványként álltak eredeti helyükön, valószínűleg egy szárnyasoltár predellájában. A figurák festése az 1993-as restauráláskor került felszínre.⁷⁸ 1911-ben szerepelt a Szent György Céh által az Iparművészeti Múzeumba szervezett Kisplasztikai kiállításon, tévesen mint a győri székeskáptalan

- 71 Theodor Müller 1929. április 13-án írt Back Bernátnak, hogy szeretné lefényképezni az oltárt, április 16-án válaszolt neki Back, leírta az oltár általa ismert történetét, és felhívta Müller figyelmét a montani oltárra is. Theodor Müller csak július 8-án jelentkezett újra, mert Erdélyben tifuszt kapott, és sokáig betegeskedett. „A német képzőművészeti akadémia ösztöndíjával Rosemann dr. és Müller dr. érkezett Erdélybe, ahol Roth Viktor segítségével a szász művészetet tanulmányozta, Roth segítségének köszönhetően nagyon eredményesen”. N. N.: Német műtörténészek Erdélyben. *A Műgyűjtő*, 3. 1929. 321. Az 1905-ben született kutató később, 1948 és 1968 között a Bayerisches Nationalmuseum igazgatója volt, 1996-ban halt meg. 1929-es magyarországi és erdélyi utazásának eredményeiről: Carl Theodor MÜLLER–Heinz R. ROSEMANN: *Deutsche Kunst in Siebenbürgen*. Hg. von Victor Roth. Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1934.
- 72 Stíluskritikai alapon leginkább az esztergomi Keresztény Múzeum *Jézus születése* képét említhetjük rokon alkotásként, de annak meghatározása is hiányos, általános. GENTHON István (összeáll.): *Esztergom műemlékei, I. Múzeumok, kincstár, könyvtár*. (Magyarország műemléki topográfija, I.) Budapest, Műemlékek Országos Bizott-

sága, 1948. 121. 144. kép; LEPOLD Antal–LIPPAY Lajos: *Esztergomi úti-könyv*. Esztergom, Buzárovits Gusztáv, é. n. [1938] XV. tábla.

- 73 Carl Theodor MÜLLER: Jörg Lederer von Kaufbeuren und der Umkreis seiner Werkstatt. *Münchner Jahrbuch für bildende Kunst*, N. F. 9. 1932. 259, 264–265, 268–269, 274. 8, 14. kép, 9. jegyzet. 1936. március 25-én Csánky Dénesnek írt levelében összefoglalja az oltárral kapcsolatos véleményét és a múzeum több szobrára vonatkozó attribúciós javaslatát, a levelet Csánky április 15-én köszönte meg (Szépművészeti Múzeum, Irattár 171/936).
- 74 Michael BAXANDALL: *Die Kunst der Bildschnitzer. Tilman Riemenschneider, Veit Stoss und ihre Zeitgenossen*. München, Beck, 1985², 127.
- 75 A Lederer-műhely működésének feldolgozása: DUSSLER 1963. (ld. 63. j.) 45. 49–50, 52, 69, 76, 99–101. kép az 52. oldalon; EGG 1985. (ld. 42. j.) 378–387.
- 76 LUGOSI 1917. (ld. 8. j.) No. 44.
- 77 Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz. 94.7.11.
- 78 Kázik Márta restaurálta a Magyar Nemzeti Galériában, 1993-ban.

tulajdonában lévő faragvány.⁷⁹ Kiállították Back Bernát gyűjteményének mindkét szegedi bemutatóján,⁸⁰ 1919-ben azonban nem került be a Szépművészeti Múzeumba. Az 1940-es évekig a gyűjtő lakásában volt, majd eladta.⁸¹ 1969-ben előbb a Szépművészeti Múzeumba,⁸² majd 1992-ben a Magyar Nemzeti Galériába került.

A *Pietà* kis méretű dombormű, amely végig Back Bernát lakásában volt, 1948-ban 1500 forintért eladta. A Szépművészeti Múzeum 1968-ban a BÁV aukcióján vásárolta meg.⁸³ A 16. század húszas éveiben faragott jelenetet sváb alkotásként katalogizálták, de beszerzési helyének ismeretében beilleszthető a korszak tirolai emlékei közé is.

A csak említésből ismert *Keresztlevéletről* nem tudjuk, hogy festmény vagy dombormű lehetett-e. Az alkotás 1917-ben szintén szerepelt a gyűjtemény kiállításán,⁸⁴ több adatunk nincs róla.⁸⁵

Back Bernát később is nyaralt Tirolban. Utoljára 1927 áprilisában hallunk arról, hogy Meranban tartózkodott,⁸⁶ de újabb műtárgyvásárlásról nem értesülünk.

Középkori szobrok

Back Bernát gyűjteményének egyik súlypontja kétségtelenül a középkori német szobrok kollekciója volt, amely aránylag érintetlenül egyben maradt, és ma is a Szépművészeti Múzeum szoborgyűjteményének erős egységét képezi. Ide tartozik egy kis feszület, amelyet 1500 körül délnémet mester faragott,⁸⁷ a 16. század húszas éveiben, bajor műhelyben készült Szent Kristóf-szobor,⁸⁸ egy Szent Márton-alak frank műhelyből,⁸⁹ két 16. század eleji Madonna-szobor.⁹⁰ Az 1912-ben vett *Mettercia* az 1500 utáni évtizedek egyik jelentősebb délnémet

17. **Niclaus Weckmann:** Lovagszent magántulajdon (Fotó: Magyar Filmiroda, 1930)

79 A kisplasztikai kiállítás lajstroma. *A Gyűjtő*, 1. 1912. 147. No. 163. kép a 122. oldalon. Ennek a sajtóhibának a következtében szerepelt a Magyar Nemzeti Galéria 1993-as kiállításán, amely a dunántúli középkori emlékeket mutatta be, bár tirolai eredetét már akkor is egyértelműnek tartottam. *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. Mikó Árpád–Takács Imre. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 502–503. Kat. X-13. (VERŐ Mária).

80 LUGOSI 1917. (ld. 8. j.) No. 45; *Szegedi Képzőművészeti Céh* 1938. (ld. 45. j.) No. 16.

81 Erről egy megjegyzése tudósít.

82 Fehér Istvánné gyűjteményének részeként (Régi Szoborgyűjtemény, ltsz. 69.12 H).

83 A műtárgy a neves színésznő, Honthy Hanna gyűjteményének aukcióján szerepelt. *20 éves a Bizományi Áruház Vállalat. Jubileumi aukció* (5. sz. *Művészeti Nagyauction*). Budapest, 1968. december, No. 504. Most: Szépművészeti Múzeum, Régi Szoborgyűjtemény, ltsz. 68.6.

84 LUGOSI 1917. (ld. 8. j.) No. 47.

85 Egy 1940 körüli feljegyzésben szó van a lakásban lévő műtárgyak között egy 1600 körüli „*Krisztus levétele*, csoportfaragás”-ról, lehet, hogy ezzel azonos, de erről sem tudunk semmi többet.

86 Bielek Vilmos levele Back nevében, aki Meranban tartózkodik, 1927. április 22.

87 1914-ben vette Georg Schustertől 2400 vagy 3000 márkáért. Ma: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.11. Schusterről lásd 68. jegyzet.

88 1915-ben vette Georg Schustertől 1500 márkáért. Ma: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.3.

89 Egykor Hans Schwartz bécsi gyűjteményébe, Back 1912 augusztusában a frankfurti Goldschmidt-műkereskedésben vette 6500 márkáért. Ma: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.8.

90 Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.7, ezt az egykor Karl Hartmann müncheni festő gyűjteményében lévő szobrot 1912-ben Hermann

műhelyének oeuvre-je szempontjából kulcsfontosságú⁹¹ (16. kép).

1914-ben Sigmund Röhrről 10 000 márkáért vásárolt egy *Mária halála*-domborművet, amelyet Balogh Jolán az berlini Salomon-gyűjtemény egykori darabjával azonosított.⁹² A fotót és a domborművet összehasonlítva azonban kiderül, hogy a megdöbbentő hasonlóság ellenére sem azonos a két darab. Back Bernáté valószínűleg a müncheni Gerhard von Orterer gyűjteményéből származik.⁹³ A középkori szobrászatban két mű ilyen fokú egyezése mindenestre teljesen szokatlan. A budapesti mű az ezredfordulón elvégzett restaurálása alkalmával nem bizonyult hamisítványnak vagy másolatnak,⁹⁴ a berlinit pedig csak fényképről ismerjük. A dombormű lokalizását a rothenburgi *Mária koronázása*-oltár predellája segítheti, amelynek mesterét Tilman Riemenschneider tágabb környezetében kereshetjük.⁹⁵

Mint barátjától és gyakori üzletfelétől, 1915-ben Back ismét Röhrről vett jelentős szobrot: egy páncélos lovagot ábrázoló figurát 12 000 márkáért (!) (17. kép). Georg Schuster még Magyarországra érkezése előtt restaurálta,⁹⁶ kisebb kiegészítésekkel látta el. A Jörg Syrlin műveként megvásárolt alkotást azonban később „túl szépnek” ítélték a művészettörténészek, és rövidesen a hamisítványok közé sorolták. Az 1993-as, Nicolaus Weckmann ulmi szobrász munkásságát bemutató stuttgarti

kiállításon tűntek fel olyan szobrok,⁹⁷ amelyek e vélemény revideálásához vezettek, majd a Szépművészeti Múzeum mint eredeti középkori alkotást meg is vásárolta a szobrot Back Bernát örökösétől.⁹⁸

Személyes jellege miatt még egy kis méretű relief-ről kell megemlékezni: ezen Szent Bernát látomásának megfelelően a keresztről hajol le Krisztus az előtte térdelő szerzeteshez (*amplexus*-jelenet).⁹⁹ A ciszterci rend körében népszerű, *Andachtsbild*dé váló jelenetet metszeteken népszerűsítették,¹⁰⁰ faragott ábrázolása azonban nagyon ritka.¹⁰¹ Sigmund Röhrről kapta ajánlékképpen Back, nyilván védőszentjére való utalásul.

Festmények

Első képeit – hangsúlyozom kell, hogy az általam ismert iratok szerint – Back Bernát Münchenben vásárolta, még a 19. század utolsó éveiben. Adolf Bayersdorfer,¹⁰² az Alte Pinakothek kurátora több alkalommal is adott igazolást a vásárolni szándékozott képekkel kapcsolatban: először egy Szent Jeromost ábrázoló képről, majd két Szent Családot ábrázoló festményről közölt szakvéleményt (az utóbbi jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeumban van¹⁰³).

- Einstein müncheni kereskedőtől vette 3500 márkáért, a másik: Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.10, ez 1909-ben Sigmund Röhrről érkezett 5000 márkáért.
- 91 Georg Schustertől vette 3500 márkáért. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.4. A Biberachi mesterről: Martin WEINBERGER: *Der Meister der Biberacher Sippe. Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst*, 4. 1927. 23–28; Gertrud OTTO: *Der Bildhauer Michael Zeynsler. Memminger Geschichts-Blätter*, Jahreshft 1952–1953. 7; Matthias WENIGER–Jens Ludwig BURG: *Die Sammlung Bollert. Bildwerke aus Gotik und Renaissance*. Hg. Renate EIKELMANN. (Kataloge des Bayerischen Nationalmuseums, N. F. 2.) München, Hirmer, 2005. 86–91. Kat. 1.
- 92 *Skulpturen-Sammlung aus Berliner Privatbesitz*. Versteigerungskatalog. Berlin, Rudolph Lepke's Kunst-Auction-Haus, 1917. 24. No. 130; BALOGH Jolán: *A Régi Szoborosztály állandó kiállítása*. Vezető. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1966. 26.
- 93 A müncheni Dr. Gerhard von Orterer-gyűjteményből való. Dr. Matthias Weniger (München, Bayerisches Nationalmuseum) szerint (2007. június) 1913-ban a berlini múzeumnak küldte el a fotót Orterer, és ajánlotta fel vételre (Berlini archívumszáma – csak a levélnek – F 2593/12, a fotó hiányzik) a szobrot, akkor Theodor Demmler elutasította a megvásárlását.
- 94 1999–2000: Bogdándy Títusz restaurálta.
- 95 Justus BIER: *Die Mariä-Krönungsalter in St. Jakob in Rothenburg o./T. Stadel-Jahrbuch*, 6. 1930. 73–77.
- 96 Sigmund Röhrről levele, 1915. november 15.
- 97 *Meisterwerke Massenhaft, Die Bildhauerwerkstatt des Niklaus Weckmann und die Malerei in Ulm um 1500*. Hg. von Gerhard WEILANDT. Ausstel-

- lungskatalog. Stuttgart, Württembergisches Landesmuseum, 1993.
- 98 Szépművészeti Múzeum, ltsz. 2001.1; VERŐ 1999. (ld. 47. j.) No. 49.
- 99 Szépművészeti Múzeum, ltsz. 76.12. Forrása: *Acta Sanctorum Augusti*, IV. Collecta, digesta, commentariisque & observationibus illustrata a Joanne PINIO, Guilielmo CUPERO. Antwerpiae, apud Bernardum Albertum van der Plassche, 1739. XLVII. 210skk. és Maximilian PFEIFFER: *Einzel-Formschnitte des fünfzehnten Jahrhunderts in der königl. Bibliothek Bamberg*, I. (Einblattdrucke des fünfzehnten Jahrhunderts, 19.) Strassburg, Heitz, 1909. 16. No. 22; Friedrich LAHUSEN: *Der Hochaltar der ehemaligen Augustiner-Kirche St. Veit in Nürnberg*. Freiburg im Breisgau, Albert-Ludwig-Universität, 1957 (disszertáció). 67–71.
- 100 Wilhelm Ludwig SCHREIBER: *Handbuch der Holz- und Metallschnitte des 15. Jahrhunderts*, III. Leipzig, Hiersemann, 1928. Kilenc példányát sorolja fel: No. 1271–1273, 1275–1276, 1273b, 1276d, 1276e, 1276f.
- 101 Két további példáját ismerem: Regensburg, Museen der Stadt Regensburg, alsó-bajor szobrász a 15. század második feléből (*Regensburg im Mittelalter. Katalog der Abteilung Mittelalter im Museum der Stadt Regensburg*. Hg. von Martin ANGERER. Regensburg, Universitätsverlag, 1995. Kat. 22.17.), illetve Oberschönenfeld, Zisterzienserinnen-Abteikirche: bajor-sváb szobrász, 1500–1510 (Hannelore MÜLLER–Hanspeter LANDOLT: *Hans Holbein der Ältere und die Kunst der Spätgotik*. Vorwort von Bruno BUSHART. Ausstellungskatalog. Augsburg, Rathaus, 1965. Kat. 265.)
- 102 München, 1896. november 9., december 9. és 1899. január 7. Adolf Bayersdorfer (1842–1901) az 1870-es évektől elismert szaktekintély Münchenben.
- 103 Esztergom, Keresztény Múzeum, ltsz. 74.1102.

18. **Anthony van Dyck:** *Evangélista Szent János*
Budapest, Szépművészeti Múzeum

Festményvásárlásait Back Bernát a művészet szeretete mellett bizonyosan anyagi befektetésnek is szánta, sok közülük csak epizód szerepet játszott gyűjteménye történetében. Mivel a fényképezés is nehézkes volt,¹⁰⁴ a képek megnevezése, attribúciója pedig többször változott, nem lehet biztosan és teljességében rekonstruálni a gyűjteménynek ezt a részét.¹⁰⁵

A festménygyűjtemény kiemelkedő darabjait, van Dyck Apostol-képeit, Murillo festményét, a Canaletót, Raeburn, Moroni alkotásait Julius Böhlertől, a legnevesebb müncheni műkereskedőtől vásárolta Back

19. **Bartolomé Esteban Murillo:** *Szt. Rufina (most: Szt. Justa)*
(Reprodukció: Szegedi Műbarátok Körének kiállítása, Szeged 1917, 13. kép)

1905 és 1915 között.¹⁰⁶ Szoros kapcsolatukról a hagyományban negyvenhárom levél tanúskodik, ezeket az 1905 és 1931 közötti években keltezték.¹⁰⁷

Anthony van Dyck, a 17. század első felének legjelentősebb flamand festője az 1610-es évek végén mestere, Peter Paul Rubens mellett több apostolsorozatot festett.¹⁰⁸ Ezek közül a festmények közül valószínűleg

104 Petrovics Elek és Back Bernát levélváltásai egy-egy Magyar Filmirodától való fényképrendelés esetén: 1930. április 30., 1931. január 19. A Magyar Filmiroda 1931. január 20-án számlázta le a szobrokról készült felvételek árát: 44.8 pengő.

105 A festmények újabb történetének felkutatásához nyújtott segítségért Lengyel Lászlónak (Szépművészeti Múzeum) tartozom köszönettel.

106 A műkereskedésről: Richard WINKLER: „Händler, die ja nur ihrem Beruf nachgingen.” Die Münchner Kunsthandlung Julius Böhrer und

die Auflösung jüdischer Kunstsammlungen im „Dritten Reich”. In: *Entehrt. Ausgeplündert. Arisiert. Entrechtung und Enteignung der Juden.* Bearb. von Andrea BARESEL-BRAND. Magdeburg, Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste Magdeburg, 2005. 206–245.

107 Ezek mindegyike Böhrer levele, Back válaszaira csak következtetni tudunk, nincs másolata az általa írt leveleknek.

108 Margaret ROLAND: Some Thoughts on van Dyck's Apostle Series. *Canadian Art Review*, 10. 1983. 23–36.

a legkorábbi, művészileg is legjelentősebb az ún. Böhler-sorozat. Ezeket a képeket a 18. század óta ismerjük, akkor a genovai Palazzo Serra termeiben először Carlo Giuseppe Ratti írta le 1766-os könyvében, majd ennek 1780-as újabb kiadásában (*Dodici mezze figure in tavola d'Appostoli, opere bellissima d'Antonio Vandik*¹⁰⁹). A képeket 1914-ben Cellamare hercegnőtől, Nápolyból vette meg Julius Böhler (róla kapta a nevét a sorozat).¹¹⁰ A sorozatból három portrét rövidesen Back Bernát vásárolt meg. Sigmund Röhrer már 1915 áprilisában írt arról Backnak, hogy Dörnhöfftől, a müncheni Alte Pinakothek igazgatójától hallott a képek megvételéről.¹¹¹ Májusban szó volt a képek szállításáról, ami a háborús viszonyok között sem gyors, sem pedig biztonságos nem volt.¹¹² Böhler ezután arról is tájékoztatta a gyűjtőt, hogy Gustav Krupp von Bohlen und Halbach báró¹¹³ vett tőle újabb darabot a sorozatból (*Szent Péter és Szent Tamás* képe, jelenleg magángyűjteményben).¹¹⁴ Ugyanerről Sigmund Röhrer is írt júniusban Backnak, ő az apostolsorozatot publikáló Rudolf Oldenburgtól¹¹⁵ hallott Krupp báró vásárlásairól.¹¹⁶ Augusztusban még mindig a szállítási gondokról írt Böhler, ugyanakkor tudatta, hogy már csak két apostolportré maradt nála.¹¹⁷ A számla Böhler-től csak 1918. január 1-jén érkezett, a három festmény ára 80 000 márka volt.¹¹⁸ 1920-ban Petrovics levele szerint mindhárom apostol ki volt állítva a Szépművészeti Múzeumban.¹¹⁹ 1929 augusztusában merült fel először a festmények eladása, Böhler-nél érdeklődött Back, hogy visszavenné-e a képeket. Böhler azzal hátrította el a kérést, hogy éppen „nagyon bevásárolt”, de a nála lévő fotók alapján hajlandó az

érdeklődőket tájékoztatni.¹²⁰ A képekre csak pontatlanul emlékszik, 25–25 000 márkáért gondolja átvenni őket.¹²¹ Szeptemberben már Petrovics Elek sajnálkozott az eladási szándék miatt, egyúttal jelezte, hogy a pénzügyminisztériumtól próbál annyi pénzt szerezni, hogy legalább az *Evangélista Szent Jánost* ábrázoló képet (18. kép) – nyilván az általa legjobbnak tartottat – a múzeum számára meg tudja venni (éppen Isztambulba készül, a hónap végéig ottani címén, a Pera Szállóban lehet elérni).¹²² A megoldást Back Bernát is megfelelőnek tartotta, Böhler 30 000 márkát kínált érte (!), ennyiért a múzeumnak is átengedi. A másik két kép Münchenbe küldését kérte Petrovics-tól.¹²³ Szeptember végén már Böhler-t értesítette az apostolfejek elküldéséről,¹²⁴ de a szállítás Petrovics távolléte miatt késlekedett, aki csak október közepén érkezett haza.¹²⁵ Az apostolok eladása tehát elhúzódott: Petrovics nem tudta megszerezni a pénzt a *Szent János*-képre, időt próbált nyerni. Október végén Back sürgette a képek Münchenbe küldését,¹²⁶ majd december elején ismét,¹²⁷ de csak karácsony előtt küldött Petrovics bizalmas tájékoztatást Backnak arról, hogy a Nemzeti Bank talán hajlandó megvenni az egyik van Dyck-képet.¹²⁸ 1930. január 1-jén a vásárlás biztossá vált, de még mindig bizalmas információnak nevezte Petrovics a hírt.¹²⁹ Valószínűleg a vétel hivatalossá válása pár nap alatt megtörtént, mert január 5-én már a müncheni szállítási költségekről esett szó Back Bernát levelében.¹³⁰ Ezzel véget is ért a három van Dyck-kép másfél évtizedes együttes vendégszereplése a Szépművészeti Múzeumban. A két kép rövidesen Karl Haberstock berlini műkereskedőhöz került,¹³¹ akitől a *Júdás Tádé*

109 Carlo Giuseppe RATTI: *Istruzione di quanto può vedersi di più bello in Genova in Pittura, Scultura, ed Architettura ecc.* Genova, Ivone Gravier, 1780. 152.

110 Susan J. BARNES–Nora DE POORTER–Oliver MILLAR–Horst VEY: *Van Dyck. A complete catalogue of the paintings.* New Haven–London, Yale University Press, 2004. 67–74.

111 Sigmund Röhrer levele Back Bernátnak. 1915. április 20.

112 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1915. május 8.

113 Gustav Krupp von Bohlen und Halbach (1870–1950), a nürnbergi per huszonnégy fővádlottjának egyike.

114 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1915. június 7.

115 Rudolf OLDENBURG: *Studien zu van Dyck. Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst*, 9. 1914–1915. 224–240.

116 Sigmund Röhrer levele Back Bernátnak. 1915. június 15.

117 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1915. augusztus 2.

118 Julius Böhler számlája. 1918. január 1.

119 Szépművészeti Múzeum, Irattár 262/1920 sz. (27. sz.): Petrovics Elek levele Back Bernátnak. 1920. november 17.

120 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1929. augusztus 28. (szó van benne Back augusztus 10-i, az eladást kezdeményező leveléről, ez

nincs meg). Meg kell azonban jegyezni, hogy a gazdasági válság hatására a Böhler-műkereskedés épp ebben az időszakban nagyon nehéz anyagi helyzetben volt. Lásd WINKLER 2005. (ld. 106. j.) 211–212.

121 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1929. szeptember 6.

122 Petrovics Elek levele Back Bernátnak. 1929. szeptember.

123 Back Bernát levele Petrovics Eleknek. 1929. október 4.

124 Julius Böhler levele Back Bernátnak. 1929. szeptember 29.

125 Back Julius Böhlernek. 1929. október 12.

126 Back Bernát levele Petrovics Eleknek. 1929. október 31.

127 Back Bernát levele Petrovics Eleknek. 1929. december 5.

128 Petrovics Elek levele Back Bernátnak. 1929. december 21.

129 Petrovics Elek levele Back Bernátnak. 1930. január 1. A *Szent János*-kép a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárába került, Itsz. 6377.

130 Back levele a Szépművészeti Múzeumba, Rónai titkárnak. 1930. január 5.

131 Karl Haberstock (1878–1956) augsburgi születésű német műkereskedő, a hitleri műgyűjtés fő támogatóinak egyike, a linzi Hitler-múzeum jelentős szállítója, akivel más ügyben Back Bernát is kapcsolatban állt.

apostolt a Kunsthistorisches Museum vásárolta meg,¹³² míg a *Szent Pált* ábrázoló kép Fritz Beindorff hannoveri gyűjteményéből a Pelikan-cég műgyűjteményébe, majd a hannoveri Niedersächsisches Landesmuseum képtárába jutott, előbb letétként, majd 1983 óta ez is a törzsleltár részeként.¹³³

Bartolomé Esteban Murillo *Szent Rufinát* vagy *Justát*¹³⁴ ábrázoló festményét (19. kép) 55 000 márkáért szintén 1915 elején vásárolta Back Bernát a van Dyck-képekkel együtt Böhlertől.¹³⁵ A spanyol festő több alkalommal is megfestette Szent Rufinát és Justát, a 3. századi sevillai vértanúkat, akiket a fazekasok is védőszentjüként tiszteltek. Böhler a következő provenienciát adta a képhez:¹³⁶ „aus dem Staford House (Duke of Sutherland in London)”,¹³⁷ és a későbbi levelezésből kiderül, hogy a kép mellett ott volt a párja,¹³⁸ a *Szent Justát* ábrázoló is. Back Bernát maga is utánanézett a szakirodalomban a kép történetének, és arra a következtetésre jutott, hogy Lord Gower adataival szemben¹³⁹ a kép a madridi Altamira herceg gyűjteményéből származik. Ez a kép is a müncheni kereskedőhöz került vissza alig több mint tíz év múlva. 1928 augusztusától folyt a levelezés Böhlerral a visszavásárlási árról és a szállítás feltételeiről. December 12-én értesítette Petrovics Elek a gyűjtőt, hogy erős ládát csináltatott a festménynek,¹⁴⁰ Böhler pedig december 22-én írta, hogy megérkezett hozzá a kép. A képpár – *Szent Rufina és Justa* – most a dallasi Meadows Museumban van kiállítva.¹⁴¹ A legutóbbi időben derült ki, hogy a dallasi képek a Rothschild-gyűjteményből valók, és a korábbi történetük több helyen is pontosításra szorul.¹⁴²

1915-ben egy Goya-képet is ajánlott Böhler Backnak.¹⁴³ Habár még kölcsönt is hajlandó lett volna nyújtani a kereskedő a kép vételéhez, novemberben hallunk utol-

20. Francisco Goya: „Torero und Manola” magántulajdon

132 Wien, Kunsthistorisches Museum, Inv. 6809.

133 Hannover, Niedersächsisches Landesmuseum, Inv. PAM 992. A két kép története: BARNES 2004. (ld. 110. j.) 67.

134 Az 1938-as katalógusban közölt kép Szent Justát ábrázolja; a két, attribútumait tekintve azonos szent képének keveredése a Böhlerral folytatott levelezésből is kiderül.

135 1915. április 22-i számla, mellette a kép történetére vonatkozó adatok.

136 Legelső ismert tulajdonosa Villamanrique márki volt, Sevillában. Diego ANGULO ÍÑIGUEZ: *Murillo*, II. *Catálogo crítico*. Madrid, Espasa-Calpe, 1981. 277.

137 Böhler Sutherland herceg gyűjteményének 1913. február 11-i árverésén (London, Christie's) vette 2310 fontért a képpárt. ANGULO ÍÑIGUEZ 1981. (ld. 132. j.) II. 277.

138 1928. október 24. Böhler kérdezte Backtól, melyik kép van nála a kettő közül.

139 RONALD GOWER: *Great Historic Galleries of England*, I. London, k. n.,

1881. No. 24.

140 Szépművészeti Múzeum, Irattár 1216/1928.

141 *Szent Rufina*: Itsz. MM 72.6. ANGULO ÍÑIGUEZ 1981. (ld. 132. j.) II. 276–278, 346–347., 143–144. kép.

142 <http://artdaily.com/news/90666/Meadows-Museum-solves-mystery-following-extensive-investigation-of-Murillo-paintings>; <http://www.smudailycampus.com/news/meadows-museum-confirms-two-spanish-paintings-once-stolen-by-nazis> (letöltve 2017. május 25.) Úgy tűnik azonban, hogy az 1915 és 1929 közötti évek, amíg a kép a Back-gyűjteményben volt, megelőzi a kényes időszakot. Az viszont így kiderült, hogy 1929-ben a képek a párizsi Rothschild-családnál kerültek 95 000 márkáért, lásd ANGULO ÍÑIGUEZ 1981. (ld. 132. j.) II. 277.

143 1915. szeptember 29. Böhler levele: nyolc napra félreteszi a képet, gyors választ kér. A kép, amelyről szó van, lásd Valerian von LOGA: *Francisco de Goya*. Berlin, G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1921² 217. No. 549. (Böhler a könyv első kiadására hivatkozik, és küldött egy fotót is a festményről.)

jára róla, így ez a kép aligha jutott el Magyarországra¹⁴⁴ (20. kép). Ezzel szemben az 1915-ös nagy vásárlások közé tartozik néhány jelentős itáliai festmény. Az északolasz Giambattista Moroni (1520 k.–1578) *Férfitörtréját* a londoni Kerr-Lawson-gyűjteményből¹⁴⁵ 24 000 márkáért vásárolta Böhlertől. A *Burlington Magazine*-ban közölték a fotóját, innen ismerjük.¹⁴⁶

A velencei festészetet a gyűjteményben Canaletto és Bellotto képeinek kis csoportja képviselte. A Brenta folyó dolói zsilipjét ábrázoló festményt több változatban is megfestette Canaletto. A Back-gyűjtemény kis méretű, finoman festett, szignált példány 1915-ben 4800 márkáért érkezett Böhlertől Szegedre,¹⁴⁷ jelenleg a Szépművészeti Múzeum őrzi.¹⁴⁸ Párdarabja – legalábbis méretét tekintve – a velencei Campo San Giacomo di Rialto pár évvel korábban, 1907-ben szintén 4800 márkáért, és szintén Böhlertől került Backhoz. Ez a kép budapesti magángyűjteményben van.¹⁴⁹ Érdekessége, hogy nem a drezdai képtár közismert vedutájának variációja,¹⁵⁰ hanem egy olyan ideálkép, amelyet Canaletto metszetsorozatából ismerünk,¹⁵¹ és amelyen a templom homlokzata a valóságtól eltérő, a földszinti oszlopos előcsarnok fölött is oszlopos-timpanonos épületrészletet ábrázol. Az 1912-ben szintén Böhlertől, 4000 márkáért beszerzett velencei *veduta*, amelynek festője Canaletto vagy Francesco Guardi volt, a további adatok ismerete nélkül nem azonosítható.

Megemléltendő Sir Henry Raeburn (1756–1823) a gyermek *Margaret Campbellt* ábrázoló képe is, ezt 50 000 márkáért vette Böhlertől.¹⁵²

1929-ben a legértékesebb festményeitől megvált Back Bernát. Mint említettük, Van Dyck *Szent János apostolát* Petrovics Elek kitartó küzdelmének eredményeképp a

Magyar Nemzeti Bank vásárolta meg a Szépművészeti Múzeum számára, a *Júdás Tádét* ábrázoló Bécsbe, a *Szent Pál* Hannoverbe került. Ugyanekkor vált meg Back a Murillo-képtől is. A Raeburn-portré öccséhez, Viktorhoz került Svájcba.

Sigmund Röhrer és Back Bernát barátsága

Sigmund Röhrer müncheni gyűjtő és műkedvelő festő 1861-ben a bajorországi Vachendorfban született, a kremsmünsteri bencés gimnáziumban érettségizett, majd Münchenben jogot és filozófiát tanult.¹⁵³ Művészi ambícióit követve utazni kezdett Németországban és külföldön. Talán ekkor járt először Egyiptomban – erre utalnak kis akvarelljei az augsburgi múzeumban.¹⁵⁴ A Backnál tíz évvel idősebb Sigmund Röhrer a müncheni művészeti élet közismert figurája volt.¹⁵⁵ Testvérei, különösen Lina húga, Bajorországban és Bécsben elismert festők voltak.¹⁵⁶ Back Bernátnak a 19. században vásárolt képei közül kettő biztosan Sigmund Röhrer gyűjteményéből való. Röhrer Back Bernát műgyűjtésének és mecénási működésének későbbi történetében is kiemelkedő szerepet játszott.

Röhrer kezdetben főként középkori szobrokat és táblaképeket gyűjtött. Ezekből 1912-ben többet a Bayerisches Nationalmuseumnak ajándékozott.¹⁵⁷ Ugyanekkor a müncheni képtárnak adományozta José Antolinez 17. századi spanyol festő képét.¹⁵⁸ Az ajándékozás valószínűleg már a „profilváltás” jegyében történt, a 20. század első évtizedeiben Röhrer úttörő jelentőségű német barokk és rokokó gyűjteményt állított össze, amelyet még életében,

144 Böhlér levele, 1915. november 15.

145 James Kerr-Lawson kanadai festő (1862–1939), aki a századfordulótól Bernard Berenson szakmai támogatásával műkereskedőként is működött Angliában. <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/james-kerr-lawson/> (2017. május 25.)

146 Tancred BORENIUS: An unpublished portrait by Moroni. *Burlington Magazine*, 22. 1913. 344–349.

147 Legutóbb egy változata: Christie's, London, 8 December, 2016. No. 33.

148 Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, ltsz. 78.14. A BÄV 45. képauciójáról (1978. május, No. 15.) mint Bernardo Bellotto (?) alkotását vásárolták meg. *„Te évszázadok kegyence” A festők és Velence*. Szerk. BARKÓCZI István. Kiállítási katalógus. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1996. 39. (Dobos Zsuzsa).

149 Utoljára 2003-ban egy Kieselbach-aukción tűnt fel.

150 *Canaletto*. Ed. by Katharine BAEYER–Joseph G. LINKS. Exhibition catalogue. New York, The Metropolitan Museum, 1989–1990. New York, Abrams, 1989. Cat. 7.

151 Például: New York, The Metropolitan Museum, Inv. 18.65.1

(Rogers Found)

152 A londoni Lawrie-gyűjtemény aukciójáról való, oda az ábrázolt családjának tulajdonából került.

153 ADOLF FEULNER: *Die Sammlung Hofrat Sigmund Röhrer im Besitze der Stadt Augsburg*. Augsburg, Filser, 1926. Előszó.

154 Lena Elashmawy (Kunstsammlungen und Museen Augsburg) közlése 2015. január 29.: a múzeum több 1895-ös rajzot és vázlatot őriz Röhrertől, amelyeket ő Egyiptomban készített.

155 Backnak is több akvarellje volt Röhrertől: *Hagymák és Sigurezza* című képe 1940 körül Back lakását díszítette.

156 http://www.onb.ac.at/ariadne/vfb/bt_fk_malschulen.htm#anhang (letöltve 2016. december 10.)

157 Közöttük a legjelentősebb egy *Pietà*, amelyet a *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, 7. 1912. 236. ismertetett.

158 August L. MAYER: Die Erwerbungen Tschudis für die Alte Pinakothek. *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*, 7. 1912. 66–67., 7. kép. (Ugyanebben a folyóiratban GÁBOR TÉREY: Die Röhrer'sche Madonna mit Kind von Hans Baldung Grien, *Uo.* 147–150.)

21. **Theobald Michau:** *Folyóparti táj*
magántulajdon

1924 végén az augsburgi múzeumnak ajándékozott,¹⁵⁹ és amelyhez Adolf Feulner írt katalógust 1926-ban.¹⁶⁰

Az 1900-as évek elejétől Röhrer és Back kapcsolata egyre szorosabbá és személyesebbé vált. Negyvenegy levelet ismerünk, amelyet Röhrer írt Backnak az 1904 és 1925 közötti időszakban.¹⁶¹ Back válaszainak – eltérően a több más levelezőpartnerével folytatott levele-

zéstől – nem maradt fenn fogalmazványa, így ezeket sajnálatos módon nem ismerjük.

1904-ben, a miltenbergi kastély árverésén¹⁶² Röhrer két 17. századi képet vásárolt Backnak (az egyik Theobald Michau szignált képe, a másik Philipp Peter Roos [Rosa di Tivoli] *Pásztor kecskékkal és kutyával* című festménye), ezeket aztán Kraus restaurátorral Münchenben „rendbe

159 Az *Allgemeine Zeitung* 1924. november 25-i számában Adolf Feulner számolt be az Augsburg városának tett adományáról, majd december 15-én Röhrer maga is beszámolt az eseményről hosszú levélben Backnak.

160 FEULNER 1926. (ld. 153. j.)

161 1904-től haláláig, 1930-ig folyamatosan leveleztek, nemcsak műalkotások ügyében, de voltak közös üzleti, sőt családi ügyeik is. Sigmund Röhrer után testvérével, Carl Röhrerrel folytatódott a levelezés. Röhrer gyűjteménye Augsburgba került, fő erőssége a német barokk szobrász. Lásd Adolf FEULNER: Die Sammlung Röhrer in

Augsburg. *Allgemeine Zeitung*, 477. 1924. november 25., 2; A. G.: Die Sammlung Röhrer in Augsburg. *Münchner Neueste Nachrichten*, 11. 1925. január 12. A múzeum megalapításáról maga Röhrer is értesítette Back Bernátot, 1924. december 15-én írt levelében: „Meine Kunstsammlung besteht weiter als Hofrat Röhrer Museum der Stadt Augsburg für ewige Zeiten und ist das eigentlich eine Stiftung.”

162 *Katalog der Kunstsammlungen Schloss Miltenberg am Main*, I. Antiquitäten und Kunstgegenstände, Oelgemälde, vorwiegend alter Meister.

22. Carl Schmidt, Bernhard Moritz, Sigmund Röhrer és Back Bernát, a sínai expedíció résztvevői, magántulajdon

23. Kép a Sínai-naplóból magántulajdon

tette¹⁶³ (21. kép). 1905-ben Theodor Graf műkereskedő antik tárgyaiból és múmiaportréiból vásárolt meg egy nagyobb kollekciónak szegedi barátja számára¹⁶⁴ – Friedrich Wilhelm von Bissing (1873–1953)¹⁶⁵ elől. Az 1910-es években több késő középkori alkotás érkezett Röhrertől, köztük a már említett *Mária halálát* ábrázoló dombormű, a lovagszent, és egy *Madonna*, két alkalommal két-két festményt Lucas Cranach műhelyéből, amelyen angyalok vannak, kezükben Krisztus szenvedésszöveivel.¹⁶⁶ Az árak, amelyet a szobrokért adott, nagyon magasak, több 10 000 márkás tétel van köztük. Ebben az időben alig többért, 12 500 márkáért cserélt gazdát a ma a Szépművészeti Múzeumban őrzött *Riemenschneider Madonna*. A vásárlásokat egy nyilvánvalóan személyes jellegű, kiváló dombormű egészíti ki, amelyet Back Bernát ajándékként kapott barátjától: ez a már említett *Szent Bernát látomása*-kompozíció.

A sínai expedíció

A gyűjteményt építő, az ország közéletében aktív nagyiparos Back Bernát portréja hiányos maradna, ha nem

Auktion in München in der Galerie Helbing unter der Leitung des Kunsthändlers und gerichtlich vereideten Sachverständigen Hugo Helbing in München, Donnerstag, den 1. und Freitag, den 2. Dezember 1904. München, Helbing, 1904. Lot. 360. és 400. (45. ill. 235 márkáért). A 17. század végén, a 18. század első felében dolgozó, konzervatív stílust képviselő flamand festő képe a BAV 45. 1978-as aukcióján (No. 203.) került új tulajdonoshoz a családtól. A másik kép többet nem szerepelt az iratokban.

163 Röhrer 1904. december 2-i levele. Ugyanekkor érdeklődik, hogy

beszelnék egy mindeddig homályban maradt szenvedélyéről. Ez a szenvedély szellemi igényességét és tudományos érdeklődését bizonyítja. Back Bernát hagyatékában fennmaradt egy könyvvé összekötött vaskos naplókézirat, mellette ugyanennek egy korábbi fogalmazványa, sok-sok javítással és kiegészítéssel. A napló az 1914 tavaszán, az első világháború kitörését közvetlenül megelőző hetekben a sínai Szent Katalin-kolostorban tett látogatásának részletes leírását tartalmazza. A napló helyszínen fogalmazott jegyzeteken alapuló, többéves munkával kidolgozott, végleges tisztázata 1948-ban készült el.

Nem tudjuk, honnan ered Back Bernát érdeklődése Egyiptom, az egyiptomi korai és későbbi kultúrák iránt. A naplóban írja, hogy kairói tartózkodásuk idején felkeresett olyan városrészeket, amelyeket húsz évvel korábban már meglátogatott, és elégedetten állapította meg, hogy arab nyelvtudása is használható még. Nem találtam több nyomát annak, hogy miért járhatott Egyiptomban valamikor 1895 körül, talán távoli rokona vagy névrokona, a kereskedő és tudománytámogató suványai Back Fülöp meglátogatása lehetett a célja. Az első magyar egyiptomi expedíció mecénása ekkor Kairóban élt. Az életéről kiadott dokumentum-gyűjteményben

Back Bernát tervei szerint megvette-e a Tátrában a villát.

164 1905. február 8. Röhrer levele: antik tárgyakat, köztük huszonegy múmiaportrét vásárolt, amelyeknek az értékét 5000 márkára becsüli, de neki sikerült 1500 márkáért megszereznie.

165 Német egyiptológus, a 20. század fordulóján részt vett a kairói múzeum első katalógusának írásában, 1901-ben habilitált a müncheni egyetemen.

166 A feljegyzésekből úgy tűnik, hogy 1916-ban vett két angyalt 8000

24–25. Képek a Sínai-naplóból
magántulajdon

azonban sem rokonságuknak, sem ismeretségüknek nincs nyoma.¹⁶⁷

Az 1914-es sínai expedíció a német tudománytörténetben a kevésbé ismert vállalkozások közé tartozik. A kezdeményezés II. Porphyrios érsektől, a Szent Katalin-kolostor apátjától eredt. 1912 novemberében Adolf Harnackhoz, a Porosz Tudományos Akadémián működő Kirchengäter Kommission vezetőjéhez fordult, kérve az akadémia közreműködését a sínai kolostor kéziratának katalogizálásában és lefényképezésében.¹⁶⁸ Back részvétele az expedícióban Sigmund Röhrernek köszönhető, aki mind a berlini tudósokkal, mind Back Bernáttal barátságban volt. Nyilván az anyagi háttér

megeremtése miatt bővítették a kutatócsoportot lelkes „amatőrökkel”. Az expedíciót nagyrészt a porosz kultuszminisztérium és a Staatsbibliothek finanszírozta, de a felszerelés és megélhetés költségeit Röhrer és Back állta.

Sigmund Röhrer egyiptomi érdeklődésének háttéréről sem tudunk sokat. Egykori gyűjteménye ma az augsburgi múzeum része, benne azokkal az akvarellekkal, amelyek 1895-ben Egyiptomban készültek. Más, Egyiptomra utaló anyag azonban nincs a múzeumi hagyatékban. Aligha véletlen egybeesés, hogy a fiatal Back és Röhrer minden jel szerint azonos időben jártak először Egyiptomban.

márkáért, ezek szerepeltek az 1917-es kiállításon (No. 52–53.), majd 1918-ban újabb kettőt 14 000 márkáért. A Szépművészeti Múzeum két darabot őriz: ltsz. 51.161–162. Röhrernek valószínűleg további táblái is voltak az oltárból, ilyen lehet az 1919. december 19-én Böhlernek eladott, a Reichskreditgesellschaft esküvői ajándékként adta Hermann Göringnek. (http://www.bad.bund.de/DE/Offene_Vermögensfragen/Provenienzenrecherche/Provenienzen/Daten/5000_5550.html – 2015. december)

167 Vörös Győző: *Sharuna – Gamhud. Az Osztrák–Magyar Monarchia régészeti missziója Egyiptomban (1907–1908). Surányi Back Fülöp (1862–1958) öröksége.* Budapest, Püski-Masszi Könyvesház, 2008.

168 „Kirchengäterkommission”: 1891-ben Adolf von Harnack és Theodor Mommsen vezetésével a Porosz Tudományos Akadémia által létrehozott szervezet, amely a latin és görög ókeresztény források kiadását tűzte ki célul. [Vö. Stefan REBENICH: *Die Altertumswissenschaften und die Kirchengäterkommission an der Akademie.*

26–27. Képek a Sínai-naplóból magántulajdon

Az expedíció tudományos stábját két tudós alkotta: Carl Schmidt koptológus,¹⁶⁹ klasszika-filológus, Harnack tanítványa és Bernhard Moritz¹⁷⁰ orientalista, aki 1896 és 1911 között a kairói Nemzeti Könyvtárnak volt a vezetője. Az expedíció tagja volt még egy Meurer nevű kárpitos, aki a hivatalos fotós szerepét játszotta, és aki nemcsak felvételeket készített, hanem az üvegnegatívakat a helyszínen előhívta és kontaktmásolatokat állított elő róluk, amire a szélsőséges időjárási viszonyok miatt volt feltétlen szükség. A napló közel kétszáz darabot számláló fotóillusztrációja azonban azt bizonyítja, hogy az expedíció valamennyi tagja fényképezett, a környezet és a mindennapi események elhivatott rögzítője volt Röhrer maga is (22. kép).

A napló nemcsak a tudományos ismertetések és történeti eszmefuttatások miatt érdekes, hanem az olyan részletek miatt is, amelyek a tudományos feldolgoásokból hiányoznak. Olyan világba vezetnek be, olyan leírásokat tartalmaznak, amelyek Agatha Christie regényeinek világával rokonok. Megtudjuk, hogy a 20. szá-

zad elején milyen módon szerveztek meg egy sivatagi karavánt, hogyan talákoztak Hermann Junker német egyiptológussal, aki éppen befejezte ásatását a bécsi múzeum számára a piramisok közelében, és akinek a felszerelését megvásárolta Back, és felfogadta az egyiptológus arab szakácsát is. Komoly kihívást jelentett a Kairó és a Sínai-hegy közötti út megtétele. Érdekes, hogy Back végig gyalog ment, sem tevére, sem számmarra, sem öszvérrre nem volt hajlandó felülni. Vajon zarándoknak tekintette magát? Kultúrtörténeti értéke van a beduinokról adott leírásainak, később a kolostor életéről szóló beszámolóinak is.

Úgy tervezték, hogy 1914. május első napjaiban kezdik meg a munkát a kolostor könyvtárában. Back, Röhrer és Meurer Triesztből hajózott Alexandriába, Kairóban csatlakozott hozzájuk Carl Schmidt. Moritz Kis-Ázsián és Törökországon keresztül utazott, neki állami diplomáciai feladatai voltak útközben: a török és az arab vezetőkkel tárgyalt Vilmos császár megbízásából.¹⁷¹ Jelentését a berlini udvarhoz az elsőként hazatérő Back

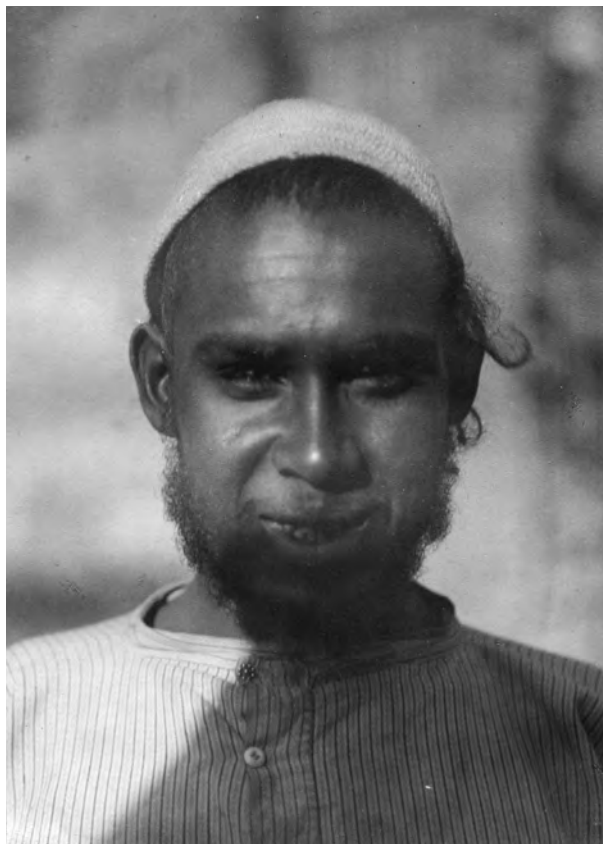
Theodor Mommsen und Adolf Harnack. In: Die Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin im Kaiserreich. Hg. von Jürgen KOCKA unter Mitarbeit von Rainer HOHLFELD–Peter Th. WALTHER. Berlin, De Gruyter, 1999. 199–233; Adolf von HARNACK: *Protokollbuch der Kirchenväter-Kommission der Preussischen Akademie der Wissenschaften 1897–1928. Diplomatiscbe Umschrift. Vorwort von Christoph MARKSCHIES, bearb. von Stefan REBENICH.* Berlin–New York, De Gruyter, 2000.]

169 Carl Schmidt (1868–1938). A kollégái által „Kopten-Schmidt”-nek nevezett tudós klasszikus filológiát, héber nyelvet és összehasonlító nyelvészetet, majd Adolf Harnack tanítványként patrisztikát és ókeresztény liturgiátörténetet tanult. 1909-től a berlini egyetem

rendkívüli tanára volt.

170 Bernhard Moritz (1859–1939). Orientalista, a 19. század nyolcvanas éveiben hosszabb időt töltött Szíriában és Mezopotámiában, 1896 és 1911 között a kairói nemzeti könyvtár, a Khedive Könyvtár vezetője. Az arab paleográfiáról írt művei máig használatosak. 1911-től a berlini Keleti Nyelvek Szemináriumának könyvtárát vezette. Hely- és nyelvismerete alkalmassá tette diplomáciai feladatok ellátására is.

171 „Forradalmasítási” terveikben a németek már korábban is számoltak az iszlám felhasználásával Franciaország, Oroszország és a brit világbirodalom ellen; II. Vilmos már az 1906. és 1908. évi válság

28–29. Képek a Sínai-naplóból magántulajdon

juttatta el. Moritz az útvonal nehézsége, a tárgyalások és betegsége miatt jelentős késéssel érkezett meg, érkezését követően Back az iratokkal együtt rövidesen hazaindult. Ezúttal a legveszélyesebb útvonalat választotta: szárazföldön, a sivatagon keresztül gyalogolt egészen Szuezig, ahol hajóra szállt. Június elején ismét Európában volt. (23–29. kép)

A munkának a háború kitöréséről szóló hír vetett véget: Schmidt és Röhrer vízi úton, El-Torból nem minden nehézség nélkül indult haza, Moritz ismét Törökország

felé vette az irányt. A kutatások első évadának eredményét feldolgozva a következő évben valamennyien vissza akartak térni a Sínai-félszigetre, a környéken még ásatást is terveztek.

A tudományos feljegyzések és a mintegy nyolcezer fényképfelvétel szomorú sorsra jutott. Schmidt 1915-ben,¹⁷² majd Moritzsal közösen 1926-ban rövid beszámolót tett közzé a porosz akadémia kiadásában,¹⁷³ amelyből az derül ki, hogy az expedíció tudományos anyaga megsemmisült. A harmincládányi anyagot a szuezi német

idején is támogatott ilyen terveket. A döntő pillanatban, 1914. július 29-én – még a háború kitörése előtt – pedig azonnal felkarolt minden hasonló ötletet. Megparancsolta a hazatérni szándékozó konstantinápolyi német követnek, hogy a háború kitörése esetén is maradjon állomáshelyén, hogy ott szítsa az Anglia elleni háborút és felkelést. 1914. augusztus 2-án a pániszlám mozgalom támogatásának szándékával kötötték meg a német–török szerződést.

172 Bericht des wissenschaftlichen Beamten Prof. Karl Schmidt über eine Forschungsreise nach dem Katharinenkloster auf dem Sinai.

Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften. 28. Januar. Öffentliche Sitzung zur Feier des Geburtsfestes Sr. Majestät des Kaisers und Königs und des Jahrestages König Friedrichs, II. 1915, VI, Anhang, 2–4. (klny.) Dedikált különnyomata a hagyatékban.

173 Hivatalos beszámoló az expedícióról: Carl SCHMIDT–Bernhard MORITZ: Die Sinai-Expedition im Frühjahr 1914. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Gesamtsitzung vom 4. März 1926. 26–34. Alaposan jegyzetelt különnyomata a hagyatékban.

konzul felügyeletére bízták, amelyeket mint ellenséges javakat az angolok elkoboztak. A háború befejeztével a ládákat, előbb svéd közvetítéssel, majd két angol koptológus, George Horner¹⁷⁴ és Stephan Gaselee közreműködésével kezdték keresni. 1921 áprilisában egy doboz Moritz naplójának töredékével megérkezett Németországba. Hosszas keresés után azonban az derült ki, hogy a többi mint „kémgyanús” anyagot az angolok megsemmisítették. Tudományos publikációt a kutatások eredményeiből 1918-ban Bernhard Moritz tett közzé.¹⁷⁵ A négy utazó az expedíció szerencsétlen vége után is kapcsolatban maradt egymással: folyamatos, bár nem túl gyakori levélváltásukat 1915 karácsonyról való jókívánások igazolják.¹⁷⁶ Röhrer később is tájékoztatta magyar barátját a tudósok előadásairól, sőt arról is szó volt, hogy Budapesten is tartanak majd beszámolót.

Az egyiptomi expedíciók, a sínai Szent Katalin-kolostor kutatása élete végéig foglalkoztatta Back Bernátot. Amikor 1950 márciusában amerikai tudósok expedíciójáról olvasott,¹⁷⁷ Kenneth Clarkhoz¹⁷⁸ fordult, hogy egy-

részt emlékeztesse őt a saját expedíciójukra, másrészt információkat kérjen az újabb eredményekről.¹⁷⁹ Ezzel párhuzamosan a *Neue Zürcher Zeitung* szerkesztőségétől kérte Adolf Keller címét.¹⁸⁰ 1953 májusában a *The Biblical Archaeologist* című folyóiratban megjelent Kenneth Clark-tanulmány¹⁸¹ megérkezését azonban már nem érte meg, január 7-én meghalt. A napló, benne közel kétszáz fotóval, azonban a kezünkben van. Azt hiszem, hogy gyűjteményének feldolgozása mellett ennek kiadása állíthatja a legmértöbb emléket Back Bernát mecénási tevékenységének.

Verő Mária
művészettörténész
Magyar Nemzeti Múzeum
vero.maria@hnm.hu

Röviden ismertetik az expedíció történetét, valamint az expedíció tárgyi vesztesége mellett a tudományos veszteségről is szólnak.

- 174 George William Horner (1849–1930) angol biblikus tudós, az Újszövetséget a kopt nyelv több dialektusában kiadta.
- 175 Bernhard MORITZ: Beiträge zur Geschichte des Sinaiklosters im Mittelalter nach arabischen Quellen. *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Jg. 1918. *Philosophisch-historische Klasse*, Nr. 4. Berlin, Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften, 1918. 3–62. A hagyatékban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából való fotókópia.
- 176 Bernhard MORITZ: Ein Firman des Sultans Selim I. für die Venezianer vom Jahre 1517. (In: *Festschrift Eduard Sachau zum siebzigsten Geburtstage gewidmet*. Hg. von Gotthold WEIL. Berlin, Verlag von Georg Reimer, 1915. 423–443.) tanulmányának dedikált („Hrn Baron Back mit vielen Grüßen 20/8/15 B.M.”), megjegyzésekkel ellátott példánya a hagyatékban.
- 177 Újságkivágások a *New York Herald Tribune* 1950. március 23-i, 25-i és 27-i lapszámból (Ralph Chapman írásai), és ezek német fordítása Back Bernát által.
- 178 Kenneth Willis Clark (1898–1979), az egyesült államokbeli Durham-ben lévő Duke University professzora. görög paleográfiával foglal-

kozott. Részt vett az 1949–1950-es sínai expedícióban.

- 179 Checklist of Manuscripts in the St. Catherine’s Monastery, Mount Sinai. Microfilmed for the Library of Congress 1950. Prepared under the Direction of Kenneth W. CLARK, General Editor of the Mount Sinai Expedition 1949–50. Washington, Library of Congress, 1952. (<http://lcweb2.loc.gov/service/gdc/scd0001/2012/20120109002ch/20120109002ch.pdf> – letöltve: 2017. január 6.); az expedíció hasonló célt tűzött ki, mint az 1914-es. Az előzmények ismertetésénél nincsen szó a Schmidt–Moritz–Röhrer–Back-féle vállalkozásról, időben legközelebb egy, Andronikos atya által írt (1924) kéziratok katalógus áll hozzá (IX).
- 180 Adolf Keller (1872–1963) svájci származású teológus, a 20. század elején Kairóban volt lelkész, és ő is publikált az amerikai sínai expedícióról az újságban. Korábban, 1898-ban járt Hermann von Soden báró támogatásával a Szent Katalin-kolostorban, amelyről az *Eine Sinai-fahrt* című munkáját adta ki Svájcba való visszatérése után (Frauenfeld, Huber, 1901). Lásd Marianne JEHLE-WILDBERGER: *Adolf Keller (1872–1963). Pionier der ökumenischen Bewegung*. Zürich, Theologischer Verlag, 2008. 52–53.
- 181 Kenneth W. CLARK: Exploring the Manuscripts of Sinai and Jerusalem. *The Biblical Archaeologist*, 16. 1953. 2. 22–43.

Bernát Back, Sammler und Mäzen

Bernard von Back (1871–1953) wie er seinen Namen „Bernát Back“ in deutscher Form verwendete, war ein Großindustrieller aus Szeged. Ab Anfang des 20. Jahrhunderts trug er eine bemerkenswerte Sammlung mittelalterlicher Skulpturen und bedeutender Gemälde zusammen. Die Skulpturen – darunter zwei spätgotische Flügelaltäre aus Südtirol (Hinterkirch und Obermontani) – befinden sich jetzt im Museum der Bildenden Künste in Budapest, die Gemälde wurden später unter verschiedenen ungarischen und ausländischen Museen und Privatsammlungen zerstreut. Das Gemälde von van Dyck, der Hl. Johannes Evangelist, ist glücklicherweise ebenfalls im Budapestener Museum geblieben. Back hat die Kunstwerke von renommierten deutschen Kunsthändlern wie Julius Böhlen und Georg Schuster gekauft. Diese Ankäufe sind in ihrer Korrespondenz dokumentiert, dazu fügen sich noch einige Briefe von bedeutenden deutschen Kunsthistorikern (Wilhelm von Bode, Max Friedländer usw.), in denen die Bilder und Skulpturen kunsthistorisch bewertet werden.

Back nahm im Jahre 1914 noch an einer fast vergessenen Expedition zum Katharinenkloster auf der Sinai Halbinsel teil. Die Expedition wurde durch die Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften organisiert, unter der Führung des Orientalisten Bernhard Moritz und des Koptologen Carl Schmidt. Die Reise hatten Back und sein Freund aus Augsburg, Sigmund Röhrer finanziell stark unterstützt, und hatten die Expedition auch begleitet. Die Forschungen im Kloster wurden durch Fotos und Aufzeichnungen erfasst, die aber infolge des Ausbruchs des ersten Weltkrieges von den Engländern konfisziert und vernichtet wurden. Im Besitz von Backs Familie blieb jedoch sein Tagebuch erhalten, das er in deutscher Sprache führte und mit Fotos seiner Freunde illustrierte.

Mária Verő
Kunsthistorikerin
Ungarisches Nationalmuseum
vero.maria@hnm.hu

TÁRGYSZAVAK

középkori szobrászat, szárnyasoltár, Back Bernát, Wilhelm von Bode, Max Friedländer, Julius Böhlen, Bernhard Moritz, Carl Schmidt, Sigmund Röhrer, Anthonys van Dyck, Bartolomé Esteban Murillo, Sínai Szt. Katalin-kolostor, Hinterkirch, Obermontani

SCHLAGWÖRTER

mittelalterliche Skulptur, Flügelaltar, Bernát Back, Wilhelm von Bode, Julius Böhlen, Max Friedländer, Bernhard Moritz, Carl Schmidt, Sigmund Röhrer, Anthonys van Dyck, Bartolomé Esteban Murillo, St. Katharinenkloster auf dem Berg Sinai, Hinterkirch, Obermontani

